

Die uw jeugd vernieuwt als die van een arend

De Reformatie

Weekblad tot ontwikkeling van het gereformeerde leven

Meewerken met God

Een boek op zijn tijd

Kees de Ruijter, hoogleraar aan onze Theologische Universiteit, schreef een ontwerp van een gereformeerde praktische theologie. Het werd een wetenschappelijke studie, rechtstreeks betrokken op het handelen van de kerk, waarin doordacht geloof stuwt tot nieuwe inzichten.

B. Luiten ■

Actueel

Het boek ziet er uitnodigend uit, de titel is intrigerend en het betoog is glashelder. Toch is het wel behoorlijk pittig om te lezen, tenminste HBO-niveau is vereist. Dat maakt het ook wat ontoegankelijk, terwijl het onderwerp voor ons allemaal zo belangrijk en actueel is.

Dat is geen verwijt aan de auteur. Want een wetenschappelijke studie brengt met zich mee, dat hij zich dient te verstaan met wat eerder over dit onderwerp geschreven is. Dat dient gewogen en beoordeeld te worden, om mede van daaruit een eigen positie in te nemen. Het resultaat is nu dat er in hoofdlijnen en in détail heel veel gebeurt in dit boek van 160 bladzijden. Veel literatuur is erin verwerkt, compact en trefzeker.

Dat alles maakt een korte weergave of een eenvoudige samenvatting niet zo eenvoudig. Ik zeg dat maar meteen om mijn eigen beperkingen in deze boekbespreking aan te geven. Terwijl ik wel graag wil doorgeven, juist in de rubriek *Kerkelijk Leven*, waar dit boek over gaat en waarom ik het zo waardevol vind.

Een dubbel perspectief

Eerst ruimt de schrijver een misverstand op. 'Praktische theologie' heet niet zo om haar te

In dit nummer

<i>Kerkelijk leven</i> - B. Luiten	
Meewerken met God	97
<i>Meditatief</i> - J.B. de Rijke	
Keuze	101
<i>Wandelen met God</i> - B. Luiten	
Angst als vorm van hoogmoed	102
<i>Achtergronden</i> - A.N. Hendriks	
Continuïteit en discontinuïteit in Gods toekomst (I)	104
<i>Schriftstudie</i> - G. Kwakkel	
Rechtvaardig vóór God?	106
<i>Achtergronden</i> - H. Veldman	
Van rechtzinnig tot vrijzinnig (IX)	110
<i>In gesprek met</i> - W.M. Bakker	
'Als je je geloof kwijt bent, ben je alles kwijt'	113
<i>Uit de kerken</i>	115
<i>Lied van de week</i>	116

onderscheiden van theoretische theologie, want die kennen wij niet. Alle theologie is praktisch, betrokken op de werkelijkheid van God waarin wij leven. Dat geldt voor alle vakken die in Kampen worden gedoceerd.

Dat toch dit ene vak deze naam draagt, is om aan te geven dat men zich hierin bezighoudt met de praktijk van het kerkelijk handelen. Dat is een breed aandachtsveld. Je kunt hierbij denken aan wat ambtelijk wordt gedaan, maar ook aan wat de gemeente verricht, en aan wat de individuele leden van de gemeente allemaal doen, zowel naar binnen toe als naar buiten op de samenleving gericht. Er wordt nogal veel gehandeld in Gods naam!

een bezinning op het kerkelijk handelen vraagt dat je oog hebt voor God én mensen

Het bijzondere daarvan is (en dan zitten we meteen bij de kern van de studie) dat het hierin als eerste en ten diepste gaat om het handelen van God. De gemeente heeft haar oorsprong in Jezus Christus, Hij vergadert haar door zijn Woord en Geest, zodoende is al het kerkelijk handelen doortrokken van zijn activiteit. Jezus neemt mensen in zijn dienst, zó handelt Hij om te komen tot zijn gemeente en tot zijn wereld!

Tegelijkertijd, als Hij zo handelt, handelen mensen in zijn naam.

Dat geeft een dubbel perspectief bij de bestudering hiervan. Een *dubbel perspectief*, het is de rode draad in dit boek. Een bezinning op het kerkelijk handelen vraagt dat je oog hebt voor God én mensen! Enerzijds betekent dat, kort samengevat: wie is God, wat zegt Hij, wat doet Hij, hoe en waarom? Anderzijds: hoe zijn *mensen*, hoe doen zij, hoe communiceren zij, hoe reageren zij, enz.

Wat vervolgens met zich meebrengt, dat je op dit vakgebied niet kunt volstaan met theologie, kennis over God. Ook menswetenschappen zullen nodig zijn, om te rekenen met de kennis over mensen.

Spanningsveld

Dat lijkt logisch en simpel, maar zo eenvoudig is dat nog nooit geweest. Vanuit het vertrekpunt van het dubbele perspectief neemt De Ruijter zijn lezers mee op een veelzijdige tocht langs tal van wetenschappers met hun studies en standpunten, langs hun gelijk en ongelijk, hun valkuilen en eenzijdigheden.

Daarbij valt o.a. op, dat de theologie zich vaak overheersend heeft opgesteld ten aanzien van de menswetenschappen. En wel zo, dat die laatste niet of nauwelijks uit de verf konden komen, of zelfs buiten beeld werden gehouden. Wat wel te verklaren is, omdat die menswetenschappen, zodra ze de kans kregen, meestal zelf dominant wilden zijn.

Dat spanningsveld is al volop aanwezig als het alleen al gaat over de naamgeving van dit theologische vak. Vroeger heette het 'ambtelijke vakken', waarin voluit tot uiting wilde komen dat mensen handelen in dienst van God en dat dus het handelen van God daarin centraal zou moeten staan. Dat was in een tijd, dat aan andere universiteiten 'praktische theologie' werd gegeven, die evenwel zo doortrokken kon zijn van de moderne menswetenschappen, dat het meer antropologie dan theologie geworden was.

Zodoende is aan beide zijden een echt dubbel perspectief niet uit de verf gekomen. Om allerlei redenen was steeds of de ene of de andere wetenschap dominant over de andere. Waarmee dus te kort werd gedaan of aan de theologie of aan de antropologie.

Dat nu is de constatering van waaruit De Ruijter verder wil komen. Hij kiest voor het dubbele perspectief waarin het niet of-of is, maar en-en. Om volop recht doen aan het handelen van God in en door mensen.

Denken vanuit God

Het is een misverstand wanneer gedacht wordt, dat de inschakeling van menswetenschappen *per definitie* vanuit de mens zou zijn. De Ruijter besteedt een afzonderlijk hoofdstuk aan de positionering van de creatuurlijke werkelijkheid in het licht van de drieënige God. Want zij is door de Vader geschapen, in een eigen zelfstandigheid, te onderscheiden van God zelf. Kennis van die werkelijkheid is kennis van zijn schepping. Al is die kennis vaak door ongelovigen ontdekt, daarom alleen mag zij niet afgewezen worden. En al is de schepping aangetast door de zonde, beslissend is *de trouw van God aan onze leefwereld*. Dat maakt het voor ons van groot belang om te bezien hoe het leven van mensen is, in die werkelijkheid waarin God wil zijn.

volop recht doen aan het handelen van God in en door mensen

Kijkend naar de Zoon brengt de schrijver in herinnering, welk een strijd er is gevoerd over zijn twee naturen. De oude kerk kwam tot de uitspraak, dat zij onvermengd zijn en onveranderd: Jezus Christus is én echt en eeuwig God én echt mens. Daarbij zijn de beide naturen ook ongedeeld en ongescheiden: de persoon Jezus Christus sprak en deed en leed, nooit slechts één van zijn beide naturen. *Het echt goddelijke en het echt menselijke zijn in Hem samengegaan*. Een groot wonder, een gegeven realiteit. Denkend over het handelen van God dienen we te beseffen, dat Jezus Christus werkelijk deel gekregen heeft aan deze creatuurlijke werkelijkheid, om die op Zichzelf te betrekken en zo te redden.

Wat vervolgens overduidelijk is geworden door de uitstorting van de Heilige Geest. Het is zijn werkwijze mensen in hun creatuurlijk functioneren in te schakelen in het levenwekkende handelen van God.

Ongelijksoortige kennis

Waarmee niet gezegd is, dat het goddelijke en creatuurlijke op hetzelfde niveau staan. Ze leveren ook een ongelijksoortige kennis op.

Wat wij van God weten berust op zijn *openbaring*.

Wat wij van de schepping weten berust op onze eigen *waarneming*.

Toch hoeft dat geen conflict te geven, als wij beide soorten kennis in eigen waarde laten, onvermengd en onveranderd. De uitdaging is beide in relatie tot elkaar te zien en zo toe te passen, ongedeeld en ongescheiden.

Daarbij is vervolgens de vraag van belang, op welke wijze beide soorten kennis bij elkaar komen. De Ruijter geeft daarop het antwoord door te onderscheiden in verschillende reflectieniveaus. Zo zullen de diverse wetenschappen in de uitgangspunten weinig gemeenschappelijk hebben, de theologie en de sociale wetenschappen hebben hun eigen mens- en wereldbeeld. Maar op het niveau van de praktijktheorie kruisen ze elkaar.

Een aardig voorbeeld daarbij is een studie naar de betekenis van de persoon van de voorganger voor de werking van eredienst en preek. Wat daar in de kerkdienst gebeurt, is uit God. Tegelijk is het mogelijk een analyse te geven van de processen die zich tijdens de preek afspelen tussen voorganger en kerkganger. Daarbij wordt gebruik gemaakt van sociaal-psychologische kennis. Wanneer de resultaten daarvan worden geïntegreerd met de theologische uitgangspunten, hebben we voluit een product van praktische theologie waardoor de kerk inzicht krijgt in haar handelen en waarmee ze haar winst kan doen.

De Ruijter kiest voor wat hij noemt de 'interdisciplinaire' benadering, waarin de verschillende disciplines niet los naast elkaar staan maar elkaar werkelijk kruisen en dus ook beïnvloeden.

De ene norm

In de geschiedenis is vaak gedacht, dat de theologie zich als enige kon beroepen op de absolute norm. Want zij gaat terug op Gods onfeilbare openbaring. Alle andere wetenschappen zijn ontleend aan menselijke waarneming, dus feilbaar. Vanuit die gedachte kon een normatief denken zich ontwikkelen, vrijwel alleen gericht op God, met uitsluiting van andere benaderingen.

De Ruijter toont het zwakke hiervan aan. Om te beginnen is de Schrift wel onfeilbaar, maar het verstaan ervan niet. Heel wat bijbelse standpunten en hun toepassingen zijn in de

loop der jaren mede beïnvloed door hun maatschappelijke en culturele context.

Vervolgens kunnen door menselijke waarnemingen weldegelijk wetmatigheden worden ontdekt, die God in de schepping heeft gelegd. Die kunnen niet worden ontkend.

In de derde plaats, als de betrouwbare norm eenzijdig bij de theologie wordt gelegd, ontstaat daardoor een structureel wantrouwen naar alle andere soorten kennis. Op die manier verdwijnt de wederzijdse waardering én de beïnvloeding en wordt praktische theologie in feite onmogelijk.

botsingen worden niet uitgesloten

Tegenover deze aangetoonde eenzijdigheid kiest De Ruijter met overtuiging voor de *Schrift* als de ene norm, voor de theologie en alle andere wetenschappen, voor theorie en praktijk. Daardoor ontstaat ruimte om bezig te zijn in elke wetenschap, ruimte ook voor het dubbele perspectief.

Waardoor botsingen niet uitgesloten worden. Een voorbeeld is hoe de preek werd benaderd vanuit de normativiteit van de hoorder. Vanuit de theologie werd daarop afwerend gereageerd, en soms werd kort door de bocht de theologische norm doorslaggevend geacht. Terwijl, zo laat De Ruijter zien, het werkelijke probleem in zo'n situatie dieper zit. Op zo'n moment wordt aan de theologie de uitdaging geformuleerd om haar eigen norm ten aanzien van de prediking dieper te doordenken en opnieuw te formuleren, zodat ze antwoord geeft op en recht doet aan de gesignaleerde situatie.

Methode

Intussen is nog ongenoemd gebleven dat de theologie de *hulp* van andere wetenschappen nodig heeft. Juist als het gaat om waarneming van de werkelijkheid kan zij niet zonder. De kerk kan bij wijze van voorbeeld tegen armoede zijn en dat principe verkondigen, maar als zij *niet waarneemt* wat armoede is en waar die zich voordoet zal er weinig ondernomen worden. Niet dat de *waarneming* op zichzelf mag blijven staan. Het is de taak van de theologie om haar te duiden in de samenhang van Gods werkelijkheid, om zo te komen tot *inzicht*. Van daaruit kan *visie* worden ontwikkeld. Een voluit interdisciplinaire methode.

Zo zal de praktische theologie zich ook reken-schap moeten geven van het actuele culturele klimaat. Individualiteit en pluraliteit bepalen onze samenleving. Hoe beïnvloeden zij de opbouw en het handelen van de gemeente?

Handelingen

In het slothoofdstuk vat De Ruijter het handelen van de kerk samen in een aantal kernwoorden, zoals vieren, verkondigen, leren, zorgen, helpen. Hij duidt ook kort de stand van zaken

aan, hoe op menig terrein eenzijdigheden voorkomen vanuit alleen de theologische benadering.

Om een voorbeeld door te geven. In de liturgiek is bij uitstek de prediking sterk ontwikkeld, vanuit God die spreekt en handelt. Minder aandacht kreeg de rest van de liturgie, evenals de invalshoek dat de gemeente nadert tot God, wat zij daarin doet en hoe. Om dat goed in beeld te krijgen zijn ook andere wetenschappen nodig. Deze nieuwe benadering vanuit het dubbele perspectief wijst De Ruijter aan als taak voor de praktische theologie.

Een boek op zijn tijd

Het mag duidelijk zijn dat dit nieuwe boek *Meewerken met God* nog veel meer bevat dan ik hier in hoofdlijn (en enigszins versimpeld) heb weergegeven. Toch is dit m.i. al genoeg om onder de indruk te zijn. Deze studie helpt ons m.i. overtuigend verder, terwijl ze bovendien tal van vertrekpunten biedt waarmee de praktische theologie haar winst kan doen.

Als sterke momenten noteer ik o.a.:

- het handelen van God in en door mensen, wat dus vraagt dat ook die mensen in beeld komen om het handelen van God recht te doen;
- de waardering van de schepping met haar eigen wetmatigheden die God erin heeft gelegd en dus ook van de kennis die dat oplevert;
- het dubbele perspectief dat daaruit ontstaat voor de praktische theologie;
- de Schrift als de ene norm voor alle wetenschappen en de ruimte die dat geeft;
- de uitdaging aan de theologie vanuit de andere wetenschappen om haar normen steeds opnieuw en actueel te doordenken.

Anders gezegd: tijdens het lezen kreeg ik in toenemende mate de bevrijdende indruk, dat hier op een goede en verantwoorde manier bij elkaar komt wat bij elkaar hoort, namelijk de kennis aangaande God én aangaande de mens die Hij schiep naar zijn beeld én aangaande de schepping die bedoeld is om zijn majesteit te vertonen. Voor elke wetenschap is dat goed. Ik schreef ook als ondertitel: 'een boek op zijn tijd'. Daarmee bedoel ik, dat De Ruijter hier op klare wijze verantwoording aflegt van zuivere wetenschap, volstrekt genormeerd aan God en zijn Woord. Dat was nodig. Want ook in de recente geschiedenis hebben we meegemaakt, dat de intrede van de menswetenschappen in de praktische theologie wantrouwen heeft gewekt, met alle gevolgen daarvan. Aan de ene kant is dat enigszins te begrijpen, vanuit de negatieve reputatie die sommige vormen van praktische theologie hebben opgebouwd. Maar aan de andere kant was het toch vooral voorbarig en een oordelen op de klank af, zonder dat aan de bedoelingen in Kampen recht werd gedaan, zoals in dit boek overtuigend blijkt. Daarom ben ik blij met deze publicatie, die een nieuwe impuls betekent voor de ware praktische theologie.

Tot zover deze boekbespreking. Wat het boek bij mij heeft opgeroepen wil ik in een volgend artikel beschrijven. Het leek me zuiverder om dat niet hier doorheen te laten lopen.

Ds. B. Luiten is predikant van de Gereformeerde Kerk te Zwolle-Centrum

N.a.v. Kees de Ruijter, *Meewerken met God, ontwerp van een praktische theologie*, Kampen 2005. Paperback, 160 blz., prijs € 14,90.

KERNREDACTIE:

Dr. E.A. de Boer,
Prof. Dr. B. Kamphuis

OVERIGE REDACTIELEDEN:

Drs. A.L. Th. de Bruijne, Drs. I.D. Haarsma,
Prof. Dr. G. Kwakkel, Drs. B. Luiten,
J. Westert.

MEDEWERKERS:

J.J.D. Baas, Drs. E. Brink, J.M. de Jong,
Ds. G. Riemer, Dr. J. Smelik,
Drs. H. Veldman

BLADMANAGEMENT:

Mevrouw M.T. Kremer
Scholma Druk bv, Postbus 7
9780 AA Bedum, tel. 050 3013636

Alle stukken voor de redactie bij voorkeur per
E-mail: reformatie@scholma.nl, ingeval per
post via bovengenoemde postbus.
Uitgever: Print Media bv, Bedum
Technische realisatie:
Scholma Druk bv, Bedum

ADMINISTRATIE EN

ADVERTENTIES:

Scholma Druk, postbus 7,
9780 AA Bedum.
Telefoon: 050 - 3013636.
Fax: 050 - 3012732
(o.v.v. Reformatie).
E-mail: reformatie@scholma.nl
Aanlevering advertenties in overleg.
ING Bank: 66.30.92.620

ABONNEMENTSPRIJZEN:

€ 49,50 per jaar
abonnementsprijs per 01-01-2006 € 49,95
studenten € 19,50;
buitenland € 109,00
- abonnementsjaar loopt van
1 januari t/m 31 december
- opzegging van het abonnement dient 1
maand voor aanvang van het nieuwe abon-
nementsjaar schriftelijk of per e-mail te
geschieden (voor 1 december)
Losse nummers € 1,50 (incl. porto).

De Reformatie is op Daisy cd-rom
verkrijgbaar bij de Chr. Blinden-
bibliotheek voor blinden en slecht-
zienden. Tel. (0341) 565477.

ADVERTENTIES (acquisitie en verkoop):

J. Hoogenboom, tel. 050-4091204,
fax 050-4091252
e-mail: info@hoogenboom-communicatie.nl
Prijs: € 0,45 per mm.
Contracttarief op aanvraag.

Zonder schriftelijke toestemming van de uit-
gever is het niet toegestaan artikelen uit dit
blad over te nemen.

Web: www.dereformatie.nl
ISSN 0165-5191

Keuze

Dus koos Lot... **Gen.13:11**

J.B. de Rijke ■

Lot's keuze

Lot heeft het bekeken en kiest. En ik kan hem geen ongelijk geven. Maar misschien moet ik dat wel doen, Lot ongelijk geven. Misschien moet ik moralistisch mijn vingertje omhooghouden, mijn wijze hoofd schudden en zeggen: Foute keus, Lot. Maar dat doe ik niet. Als Abram Lot die keuze laat, zou ik hem die dan verwijten? Maar toch, helemaal een goed gevoel geeft dit niet. Want ik weet hoe dit allemaal afloopt. Dus met de afloop in mijn hoofd heb ik de neiging het begin te beoordelen. Maar achteraf weet ik het altijd beter.

Bekeken

De aanleiding voor de keuze is heel praktisch. Lot en Abram hebben niet alleen een bloedband met elkaar, ze zijn ook echt familie. Die goede verhouding willen ze niet op het spel zetten. Maar ze voelen aan dat die wel op het spel dreigt te komen als ze hun herders met elkaar laten ruziën. Dan zal er een moment komen waarop ze in een conflict verwikkeld raken en tegenover elkaar komen te staan. Dus moeten ze voor die tijd een beslissing nemen. De manier waarop Abraham dat oppakt, getuigt van grote liefde. Abram, de oudste met de eerste rechten is bereid Lot de eerste keus te laten. Had Lot moeten zeggen: Nee, oom Abram na u, want u bent de oudste? Misschien. Maar had Lot wel echt de keuze die Abram hem liet? Immers, de HERE had al eerder tegen Abraham gezegd dat dit hele land voor Abram was (Gen.12,7). Wat moest Lot anders dan het buitenland, Sodom, kiezen? Toch doet de keuze er toe. God walst in zijn leiding niet over ons heen. Hij laat ons keuzes maken. En juist die keuze doet Lot weloverwogen. Hij kijkt en kiest. Hij kijkt en hij heeft het bekeken. De jaren achter hem zijn niet makkelijk geweest. Hoezeer hij toen ook al een vrije keus had gehad. Toch had hij gekozen om met Abram mee te gaan en dus alles achter te laten. Tot hem had de HERE niet rechtstreeks gesproken. Aan hem was de HERE niet verschenen. Maar hij ging mee. En kwam in het beloofde land. Een land, waar hon-

gersnood uitbrak. En weer vertrok hij. Met Abram naar Egypte. Daar is hij getuige geweest van Abrams draaien met de waarheid. En met Abraham is hij als ongewenste vreemdeling het land uitgezet. Terug in een land dat hem niet beloofd is. Lot slaat zijn ogen op en... heeft het nu wel bekeken. Hij kiest voor zekerheid.

Zekerheid

Bij Abram zijn was een onrustige tijd gebleken. Ook in het beloofde land waren ze van de ene naar de andere plek getrokken. Nergens hadden ze nog een thuis gevonden. De buurt van Sodom en Gomorra leek de belofte te verwoorden dat Lot daar rustig oud zou kunnen worden. Een stabiele omgeving, ook voor zijn gezin. Minpuntje was wel de houding van de mensen van Sodom en Gomorra tegenover de Here God. Maar wat was het alternatief?

Toekomst

Abraham liet Lot de keuze binnen de grenzen van Gods beloofde land. Lot koos net datgene dat buiten die grens lag. Een toekomst in het beloofde land was op het eerste gezicht minder aantrekkelijk dan een toekomst bij Sodom en Gomorra. De aantrekkingskracht van wat je hier en nu concreet ziet, is vaak groter dan je vasthouden aan Gods belofte. Helemaal als je niet duidelijk weet hoe je Gods belofte voor jou moet interpreteren.

Abram verwijt Lot zijn keuze niet. Abraham laat Lot ook niet in de steek omdat Lot Abram door zijn keuze toch wel wat achterliet in dat door God beloofde land. Daarom, wat ik ook tegen Lots keuze kan inbrengen, ik wil me daar geen oordeel aanmeten. Maar ik bid: Doorgrond mij, God, en ken mijn hart, peil mij, weet wat mij kwelt, zie of ik geen verkeerde weg ga, en leid mij over de weg die eeuwig is.

Ds. J.B. de Rijke is predikant van de Gereformeerde Kerk te Krimpen a.d. IJssel

Angst als vorm van hoogmoed

wandelen met God

Toen ik dat voor het eerst hoorde: 'angst is een vorm van hoogmoed', keek ik daar erg van op. Maar het blijkt meestal wel te kloppen.

B. Luiten ■

Alles in eigen hand

Het lijkt ongerijmd. Een mens mag toch wel bang zijn? Er zijn toch situaties genoeg die angstaanjagend zijn?

Stel, je bent aan de vooravond van een grote operatie. De artsen hebben je erop voorbereid dat ze niet weten wat ze zullen aantreffen. Ook is de ingreep riskant, er kunnen vitale delen worden geraakt en beschadigd. Ga je dan lekker slapen die avond? Mag je dan niet zenuwachtig zijn?

Het antwoord is niet een eenvoudig ja of nee. 't Is ook niet zozeer een kwestie van mogen of niet mogen.

Waar het dan om gaat is, dat je je aan de HEER kunt toevertrouwen. En dat je ook degenen die je eventueel achterlaat bij Hem geborgen weet. Zeker, zo'n vertrouwen schud je niet even uit je mouw. Zoiets groeit in een dagelijkse omgang met de HEER die van je houdt en die tegelijk zo machtig is. Dan ontstaat er iets van: ik leg mijn leven in uw machtige hand. Mijn zorgen en angsten gaan dan vanzelf mee. Het tegenovergestelde daarvan is: ik wil alles in eigen hand houden, mijn lichaam en wat de arts daarmee doet en wat de uitkomst zal zijn. Dán zal je angst groot zijn, want je wilt iets wat veel te groot voor je is.

En ten diepste denk je, dat je dat beter kunt dan God. Dat is je hoogmoed, bewust of onbewust.

Jezus kent de angst als geen ander

Denk niet, dat God niet weet wat angst is! En hoe die mensen overvallen kan!

In dit leven van na de zondeval dreigt de dood ieder moment in alle gedaanten!

Maar juist daarvoor kwam de Zoon van God op aarde. Om de zonden weg te doen en daarmee de dood. En ook de angsten.

Hij heeft alles ondergaan én zo van macht beroofd. In Getsemane zag Hij de dood naderbij komen. Niet zomaar het sterven, maar de toorn van God, het volledig overgegeven worden aan de machten van de duisternis. Hij werd zeer beangst, zijn zweet werd als druppels bloed.

In die angst is Hij verhoord, zegt de Schrift, vanwege zijn diep ontzag voor God (Hebr. 5:7 NBV). Niet dat het lijden Hem bespaard zou worden, maar er kwam een engel om Hem kracht te geven.

Dat was een engel. Nu leeft Hij zelf om ieder in zijn angst nabij te zijn en rust te geven. Hij, die verlaten werd, zal nooit iemand verlaten die tot Hem roept in zijn benauwdheid.

'De HEER hoort de kreten van de rechtvaardigen, Hij bevrijdt hen uit de nood. Gebroken mensen is de HEER nabij, Hij redt wie zwaar wordt getroffen.'
(Psalm 34:18,19)

'Er moet niets meer bijkomen'

Zodoende kan er altijd wel angst in je opkomen.

Maar *bang worden* en *bang blijven* zijn twee verschillende dingen.

Bang worden kan zo vaak, als je (plotseling) geconfronteerd wordt met dreiging van rampen, terreur en vijandschap bij voorbeeld. Bang blijven echter is een houding van te weinig bedenken wie God voor je is. Zelf alles willen overzien en in de hand houden, wat dus niet lukt en uit de hand loopt.

En juist tot dat laatste is ieder mens geneigd.

Ik heb al vaak gesproken met mensen in moeilijke situaties van verlies en verdriet. Dan komt ter sprake wat het met hun geloof doet. Dan hoor ik wel eens zeggen: 'dit kan ik nog wel opbrengen, maar er moet niet meer bij komen'.

Herkenbaar of niet? Het is ook heel begrijpelijk.

En toch is het hoogmoed. *Na alles wat die mens is kwijtgeraakt wil hij toch het laatste eindje zelf vasthouden.* Het klinkt als een voorwaarde 'er moet niet meer bij komen'. En als dat toch gebeurt, wat dan?

Als zelfs dat laatste beetje geluk of gezondheid uit je hand geslagen wordt?

'Dan ben Ik nog steeds je God', is het antwoord uit de hemel. Zeg dan niet zulke eigenwijze dingen.

Mensen zitten op de puinhopen na een aardbeving. Veel zijn ze kwijt. Een tweede aardbeving kwam er overheen. Nu is de chaos compleet. Komt er nog een derde? Je moet er niet aan denken, maar waarschijnlijk wel. Vroeg of laat. Wat moeten ze dan zeggen: 'tot hiertoe gaat het wel, maar er moet geen derde komen'? Het klinkt als een dubbele fout. Want tot hiertoe gaat het namelijk niet, als God niet helpt. Geen mens kan al dat leven teruggeven en de vreugde van het bestaan, dan Hij alleen. En bovendien kan Hij dat *altijd*, als het moet ook nog wel na aardbeving nummer vijfentwintig. 'U mag uw (angstige) zorgen op Hem afwentelen, want u ligt Hem na aan het hart.' (1 Petr. 5:7)

Je hoeft niet bang te zijn

Waarom maakten mensen ooit een gouden kalf? Het was uit angst, en anders niet. Ze hadden wel een woord van God, maar ze zagen Hem niet. En Mozes was ook al zo lang weg. Een gesneden beeld zou wat meer vat op God geven. Konden ze Hem zelf een beetje in de hand houden.

De afloop van die geschiedenis is bekend. De grote toorn van God hierover kostte velen het leven. *Als God echt jullie God is, vertrouw Hem dan!* En denk niet dat je leven ervan opknapt als je ten diepste meer op jezelf vertrouwt! Ook al zijn daar aanleidingen toe.

God verbood zijn kinderen als teken van rouw in hun lichaam te kerven of het haar boven hun voorhoofd weg te scheren (Deut. 14:1,2). Uitingen van totale wanhoop waren dat, waarmee aangegeven werd dat met het overlijden van die geliefde het verdere leven alle waarde en glans verloren had. Een mens die zoiets doet zit heel diep. Te diep. Want je bent een kind van de HEER, *Hij* is je glans en je leven, ook na de begrafenis, al kun je dat zelf zo nog niet zien.

Verdriet mag, wanhoop niet.

David werd achterna gezeten door zijn zoon Absalom. Zijn tegenstanders waren talrijk, ze waren uit op zijn dood. In die situatie gaf de Geest hem dit lied:

*'U, HEER, bent een schild om mij heen,
U bent mijn eer, U houdt mij staande. (...)
Ik ga liggen, val in slaap en word wakker
- de Heer beschermt mij.
(Psalm 3)*

Wat een prachtig lied voor ieder die zich in oorlogshandelingen moet begeven. Vredestichters, uitgegaan in Jezus' naam, zullen kinderen van God genoemd worden (Mat. 5:9). Dat pakt niemand van hen af.

In datzelfde geloof hebben heel wat christenen voor heel wat tribunalen gestaan. Petrus schreef hen: 'Wees niet bang voor de mensen en laat u door niets in verwarring brengen; erken Christus als Heer en eer Hem met heel uw hart (1Petr. 3:14,15).

'Laat je niet door zorgen kwellen zoals de ongelovigen; jullie hebben een Vader die weet wat je nodig hebt', zei Jezus. 'Laat Hem koning zijn in je leven, richt je op zijn koninkrijk en vertrouw er dan op dat alle dingen je geschonken worden' (Luk. 12:29-31).

Daarentegen, als je dat niet doet, zul je overmand door zorgen nooit ergens aan toe komen, je zult vaak zwijgen in plaats van spreken en altijd zo met je zelf bezig zijn dat je aan zorg voor een ander niet echt toekomt. Zo leeft een hoogmoedige, met zichzelf in het middelpunt. Hij moet ook wel, want hij vertrouwt God niet. Nog afgezien van het gegeven, dat angst in alle opzichten een slechte raadgever is. Door zorg en angst gedreven kunnen mensen ertoe komen oneerlijk te zijn in hun handelen en in hun spreken. Ook worden ze verlamd in hun daadkracht (Pred. 11:4).

Genezend geloof

Hier moet nog wel iets bij. Want angst kan ook een psychisch ziektebeeld zijn. Ik ken mensen met paniekaanvallen, faalangst, verlatingsangst, bindingsangst, vlieg angst, hoogtevrees, smetvrees en pleinvrees, om niet meer te noemen. Die wil ik niet allemaal aanwrijven dat ze hoogmoedig zijn. Soms ligt de oorzaak in bijzondere gebeurtenissen, die diep hebben ingegrepen.

Toch zei iemand vroeger tegen mij, toen ik niet naar een overzees werkbezoek zou kunnen gaan omdat ik niet durfde vliegen: 'waar zit je geloof?'. Dat heb ik als een heilzame opmerking ervaren, die me echt heeft geholpen.

Is er ergens een plek (te land, ter zee of in de lucht) waar ik mijn leven zelf beter kan beschermen dan God?

Waarmee ik zeggen wil: het geloof in God is niet meteen het eind van alle kwalen, maar het kan wel heel genezend zijn. Juist voor de angstige ziel! Als hoe dan ook je vertrouwen beschadigd is door toedoen van mensen of gebeurtenissen, richt je dan op Hem die je nooit zal teleurstellen. Overdenk wie Hij is, in zijn liefde, in zijn trouw, in zijn buitengewone mogelijkheden. Luister naar wat Hij zegt, hoe Hij spreekt tot je hart, woorden van vergeving, innerlijke vrijheid en hartelijk geluk. Al sprekende geeft Hij, zo kan Hij harten veranderen: zwakken worden sterk, armen worden rijk, wie treurt wordt opgericht, wie gevangen zat in zichzelf wordt vrij, angst maakt plaats voor geborgenheid en vrijmoedigheid. Want je bent niet meer alleen, maar altijd en overal samen met Hem.

Ds. B. Luiten is predikant van de Gereformeerde Kerk te Zwolle-Centrum

Continuïteit en discontinuïteit in Gods toekomst (1)

Wat de Schrift ons verkondigt rond de jongste dag roept altijd weer vragen op. Wij horen immers dat God een nieuwe hemel en een nieuwe aarde zal scheppen (Jes. 65:17), dat de hemelen brandend zullen vergaan en de elementen in vuur zullen wegsmelten (2 Petr. 3:12) en dat God straks alle dingen nieuw maakt (Op. 21:5). Wanneer wij dit op ons in laten werken, rijst de vraag: verdwijnt straks alles? Doet de Here zijn scheppingswerk nog eens over? Is er dan niets dat op de jongste dag beklijft?

A.N. Hendriks ■

Maar als dat straks het geval is, hoe is dat dan te rijmen met de trouw van God, die niet laat varen het werk van zijn handen? In dit artikel en volgende wil ik aandacht geven aan wat het Nieuwe Testament zegt over de continuïteit en discontinuïteit tussen het heden en wat wij mogen verwachten. Over beide spreekt het Nieuwe Testament. Ik beperk me tot wat de Schrift zegt over deze wereld en de toekomstige.

De nieuwe aarde

Het is opvallend dat in onze belijdenisgeschriften heel weinig over de nieuwe aarde wordt gesproken. De Apostolische Geloofsbelijdenis en de Geloofsbelijdenis van Nicea spreken wel over de opstanding van het vlees en het eeuwige leven, maar zwijgen over de nieuwe aarde. Het is alleen de Nederlandse Geloofsbelijdenis die een kosmisch perspectief opent, wanneer zij in artikel 37 belijdt dat Christus deze oude wereld in vuur en vlam zal zetten 'om haar te zuiveren'. Dit zwijgen van onze belijdenisgeschriften is daarom zo opvallend, omdat in de Schrift zo nadrukkelijk de universele omvang van Gods toekomst naar voren komt. Wij verwachten niet slechts de opstanding van het vlees, wij verwachten 'naar zijn belofte nieuwe hemelen en een nieuwe aarde', zo schrijft Petrus (2 Petr. 3:13), waarbij hij teruggrijpt op de profetie van Jesaja (vgl. Jes. 65:17, 66:22). Wat de Schrift zegt over de opstanding van het vlees en het eeuwige leven staat in een weids perspectief. Wij zien het bij Petrus, wij zien het ook bij Paulus. Paulus spreekt over de levendmaking van onze sterfelijke lichamen, maar

plaatst dit in de context van de bevrijding van de ganse schepping (vgl. Rom. 8:11 met 8:21). Openbaring 21 verkondigt wat voor heerlijkheid Gods kinderen wacht, maar begint met: 'En ik zag een nieuwe hemel en een nieuwe aarde'. Het gaat naar 'de wedergeboorte' van de wereld (Mat. 19:28) en naar 'de wederoprichting van alle dingen' (Hand. 3:21). In dit alomvattende kader heeft de verlossing van ons lichaam plaats.

God bevrijdt niet alleen zijn kinderen van alle gevolgen van de zonde, maar Hij verlost ook de wereld, waarin zij leven. Paulus spreekt over de bevrijding van de schepping (Rom. 8:1), Petrus over de wederoprichting van alle dingen (Hand. 3:21). De profetie getuigt van een vrede, die zich tot in het dierenrijk zal manifesteren (Jes. 11:6v). Zelfs de grote hemellichamen delen in deze bevrijding. Het heelal hoort bij Gods wereld. Het woord 'hemel' in Opb. 21:1 en het woord 'hemelen' in 2 Petr. 3:13 wijzen niet op de hemel als woonplaats van God, maar in aansluiting op Genesis 1:1 op de sterrenhemel die zich welft boven de aarde. Wanneer de Here zegt: 'Ik schep een nieuwe hemel en een nieuwe aarde' (Jes. 65:17), verkondigt Hij de verlossing van het heelal. Hij maakt straks 'alle dingen' nieuw (Opb. 21:5). Er is toekomst voor alles wat uit zijn scheppershand voortkwam. De dieren, de planten, de bomen, ja zelfs de planeten en de sterren zullen in dit vernieuwende werk van God delen!

Kosmische catastrofe

Er is inderdaad een nieuwe wereld in aantocht. Maar de Schrift verkondigt ons ook dat deze

nieuwe wereld er slechts komt door een gigantische catastrofe heen. In het Oude Testament horen wij reeds dat de dag van de HERE gepaard gaat met kosmische effecten: de hemel wankelt en de aarde wijkt van haar plaats (Jes. 13:13); de hemel verdwijnt als rook en de aarde vergaat als een kleed (Jes. 51:6). De Here Jezus zegt dat voor zijn terugkomst de sterren van de hemel zullen vallen en de machten van de hemelen zullen wankelen (Mar. 13:25). Johannes ziet hoe de hemel terugwijkt als een boekrol die wordt opgerold, en de bergen en eilanden van hun plaats worden gerukt (Opb. 6:14). Hoe groot de kosmische catastrofe straks zal zijn, verkondigt ons met name Petrus. De tegenwoordige hemel en aarde wachten een gigantische vuurzee (2 Petr. 3:7). Het vuur van Gods oordeel treft straks niet alleen de goddelozen, maar grijpt ook heel het decor aan, waarin zij hebben geleefd: het heelal wordt gesloopt, 'alles' wordt 'losgemaakt' (2 Petr. 3:11). De hemelen gaan 'met gedruis', met het lawaai van knetterende vlammen (2 Petr. 3:10) voorbij, daarbij worden ook 'de elementen' (zon, maan en sterren) ontworcht². Ze zullen in vuur 'wegsmelten' (2 Petr. 3:12). Ook de aarde krijgt haar beurt. Alles wordt tot de grond toe afgebrand. De verwoesting zal totaal zijn. Want ook 'de werken' op de aarde ontkomen niet aan het gericht (2 Petr. 3:10)³. Met deze 'werken' worden niet de culturele prestaties van mensen bedoeld, maar - zoals steeds in het spraakgebruik van Petrus - de daden van mensen. Hier gaat het dan onmiskenbaar om al het verkeerde dat mensen hebben gedaan. Gods vuur vaagt dat alles weg. In woorden die ons met huivering vervullen, verkondigt Petrus hoe catastrofaal het met de wereld en wat erop is, afloopt. Een allesomvattende vlammenzee zal alles ontworchten en wegvreten.

Bevrijding

Wat wij horen over het 'verdwijnen' van de hemel en het 'vergaan' van de aarde en vooral wat Petrus schrijft over de allesomvattende brand van het heelal, wekt de indruk dat er alleen maar sprake kan zijn van discontinuïteit tussen deze wereld en de toekomstige. Blijft er van Gods scheppingswerk niets over? Schept de Here straks een totaal nieuwe wereld, die in de plaats van de huidige komt?

Zo is door lutherse theologen in de zeventiende eeuw wel gesteld. Zij leerden dat de aarde zo bedorven is geworden dat haar vernietiging (annihilatio) wacht. Er is geen enkele continuïteit tussen deze wereld en de wereld die in aantocht is. De nieuwe aarde is echt een totaal nieuwe schepping, een schepping uit het niets.

Gereformeerde theologen hebben dit altijd bestreden. De verlossing is geen totaal nieuwe schepping, maar een vernieuwing of herschepping. Zij verwezen daarbij naar wat de Here doet, wanneer wij wedergeboren worden. De

Heilige Geest vernietigt onze persoonlijkheid niet, maar vernieuwt en heiligt haar. De Dordtse Leerregels tekenen deze aard van Gods vernieuwingswerk, wanneer zij zeggen dat de goddelijke genade van de wedergeboorte onze wil met haar eigenschappen niet vernietigt, maar geestelijk levend maakt, geneest en herstelt (III/IV, 16).

Dat er ook bij de aarde straks geen sprake is van een vernietiging, blijkt sterk uit wat Paulus schrijft in Romeinen 8:21: De schepping zal eens bevrijd worden van de dienstbaarheid aan de vergankelijkheid. De apostel spreekt over een bevrijding. Dat is veelzeggend. Want het zegt ons dat de schepping als zodanig niet ten onder gaat, maar door een bevrijding heen gaat. Straks zal God de schepping verlossen van de vloek die haar getroffen heeft (vgl. Gen 3:17). Haar dienstbaarheid aan de dood stemt haar dan niet meer. Want zij deelt dan in de vrijheid en heerlijkheid van Gods kinderen. Ook wat Paulus zegt over het 'in barensnood zijn' van de schepping wijst erop dat zij niet als zodanig vernietigd zal worden. De apostel vergelijkt de lijdende schepping met een vrouw die op het punt staat te bevallen. Haar lijden is echter 'in hoop': er komt iets goeds voor de schepping tevoorschijn uit haar barensnood, namelijk bevrijding!

Dat er continuïteit is tussen deze aarde en de toekomstige, blijkt ook uit het woordje 'nieuw' dat in Openbaring 21:1 wordt gebruikt. Het klassieke Grieks kent twee woordjes voor 'nieuw': *neos* en *kainos*. Het eerste wijst op iets dat totaal nieuw is, dat nog niet eerder present was, het tweede typeert vooral het eigenaardige, het bijzondere, waardoor het nieuwe zich onderscheidt van het oudere⁴. Wanneer het gaat om de nieuwe aarde of om het alle dingen nieuw maken (Opb. 21:5), gebruikt het Nieuwe testament (heel opmerkelijk!) het woordje *kainos*. Dat wijst er op dat de nieuwe aarde niet een totaal andere aarde is, maar onze aarde, wel helemaal vernieuwd.

Ook de aanduidingen 'wedergeboorte' van de wereld in Matt. 19:28, 'wederoprichting' van alle dingen in Hand. 3:21 en 'verandering' van de dingen in Hebr. 12:27 spreken van continuïteit tussen deze wereld en de toekomstige.

Dr. A. N. Hendriks is emeritus-predikant van de Gereformeerde Kerk te Amersfoort-Centrum

- 1) Vgl. voor de terminologie J.P. Versteeg, *Geest, ambt en uitzicht*, Kampen, p. 117; J.Hoek, *Continuïteit en discontinuïteit in het eschaton*., Soteria, jrg. 22, nr.2, p.28.
- 2) Voor de argumentatie dat met 'de elementen' de bestanddelen van hemel zijn bedoeld vgl. P.H.R. van Houwelingen, *De tweede trompet. De authenticiteit van de tweede brief Petrus*, Kampen 1988, p. 240.
- 3) Ik sluit mij aan bij de vertaling en exegese die P.H.R. van Houwelingen biedt in *2 Petrus en Judas. Testament in tweevoud*, Kampen (1993), p.90.
- 4) Vgl. *Woordenboek voor bijbellezers*, red. A. Noordeggraaf e.a., Zoetermeer (2005), p.416.

Volgende week deel 2

Rechtvaardig vóór God?

Hervormingsdag, de psalmen en het onrecht in de wereld II

In de psalmen wordt niet alleen om vergeving gebeden. De psalmisten wijzen God ook op het goede dat zij doen. Zij bidden om recht. Wat betekent dat voor onze kijk op de kern van het evangelie? Gaat het om de vraag hoe wij door God rechtvaardig verklaard worden of gaat het om meer? Wat heeft een wereld vol onrecht aan het goede nieuws van onze vrijspraak door God?

G. Kwakkel ■

Psalm 44

Vorige week stonden wij stil bij Psalm 26. In die psalm vraagt David de Here hem recht te doen. Hij ondersteunt zijn gebed door te wijzen op zijn eigen trouw aan God, zonder dat hij daarbij rept over zonde of de noodzaak van vergeving.

Iets dergelijks gebeurt in Psalm 44. Anders dan Psalm 26, die in de ikvorm staat, staat het grootste deel van Psalm 44 in de wijvorm. In Psalm 44 is Israël als volk aan het woord. Of een voorganger richt zich namens zijn volksgenoten tot God, bijvoorbeeld tijdens een gebedsdienst in de tempel.

Het eerste gedeelte van Psalm 44 blikt terug op het verre verleden. God zelf wordt herinnerd aan wat Hij gedaan heeft in de tijd van de intocht in het beloofde land. Het was alleen aan Gods liefde en zijn machtig ingrijpen te danken, dat Israël Kanaän in bezit kreeg (vers 2-4). Maar Gods manier van optreden van toen was meer dan een eenmalige actie. Nog steeds biedt Hij zijn volk de nodige bescherming. Daar is Israël zeker van. Daarom vertrouwt het niet op eigen kracht maar op God. God is hun trots en Hij verdient hun lof, altijd (vers 6-9).

U geeft ons prijs

In vers 10 slaat de stemming plotseling om. Vertrouwen en lof maken plaats voor een klacht. Dat heeft te maken met de situatie waarin de Israëlieten op dit moment leven. Die is namelijk helemaal in strijd met wat zij net beleden hebben in vers 2-9. Zij hebben niets meer om trots op te zijn. In plaats daarvan zijn smaad en hoon hun deel. Hun vijanden en de

volken in de omgeving bespotten hen. Zij zijn het slachtoffer geworden van plunderingen en deportaties. Dat alles is niet buiten God om gegaan. Nee, zij weten het heel zeker: God zelf heeft hier de hand in. De verzen 10-15 zeggen het onverbloemd: 'U, o God, hebt ons verstoten en vernederd; u hebt ons onder vreemde volken verstrooid; u hebt uw volk van de hand gedaan voor een spotprijs; u hebt ons tot een mikpunt van spot gemaakt'. Dat klinkt totaal anders dan vers 6: 'Met u stoten wij onze belagers neer, met uw naam vertrappen wij onze tegenstanders' (NBV). Alles om hen heen strijdt met het vertrouwen dat zij uitspraken aan het begin van de psalm.

Sprak het dan vanzelf, dat God altijd Israëls vijanden versloeg? Dat niet. Er konden zich situaties voordoen waarin God zijn volk prijsgaf aan hun vijanden. Namelijk, wanneer Israël ontrouw werd aan zijn God. Reeds vóór de intocht in Kanaän had Mozes daar al meer dan eens voor gewaarschuwd. Als Israël niet naar God zou luisteren, zouden er vreselijke dingen gebeuren. Hun vijanden zouden hen verslaan en plunderen en de steden verwoesten. Israël zou verdreven worden uit het beloofde land en verstrooid worden onder de volken (zie Lev. 26 en Deut. 28).

Zo is het na de intocht ook keer op keer gegaan. Toen Israël andere goden ging vereren, gaf God hen telkens weer over in de macht van vijandige volken, in de richtertijd. De geschiedenis herhaalde zich vervolgens verschillende keren in de koningentijd. Totdat het uitliep op het grote drama uit de oudtestamentische tijd: de wegvoering van Israël en Juda naar Assyrië en Babylonië, in ballingschap.

Het klopt niet

Verslagen worden door de vijand, plundering, spot en deportatie: het kon allemaal gebeuren. Als Israël de Here de rug zou toekeren, zou Hij zijn volk overgeven aan zulke rampen. Psalm 44 verliest dat niet uit het oog. De mensen die in deze psalm aan het woord zijn, beseffen het heel goed. Maar tegelijk zijn zij er vast van overtuigd, dat er nu iets heel anders aan de hand is. Zij hebben hun God niet vaarwel gezegd. Zij zijn Hem niet vergeten, zij hebben Hem niet genegeerd. Zij hebben vastgehouden aan zijn verbond. Zij liepen gehoorzaam op de weg die Hij hun wees (vers 18-20).

Daarmee zeggen zij niet, dat er absoluut niets verkeerts of zondigs bij hen aan te wijzen zou zijn. Als je dat zegt, lees je te veel in hun woorden. Maar wat zij wel met nadruk ontkennen, is, dat zij bij God vandaan gelopen zouden zijn. Met andere woorden: dat zij de kernzonde van de oudtestamentische tijd bedreven zouden hebben. Namelijk: op andere goden vertrouwen. Hulp verwachten van afgoden in plaats van van de Here alleen (zie vers 21-22). Zij zijn er zeker van, dat zij in hun tijd hun God niet ontrouw geworden zijn. Uit het Oude Testament weten wij, dat zulke tijden zich onder Israël hebben voorgedaan. Vaak lieten de Israëlieten zich verleiden tot afgodendienst. Maar niet altijd. Er waren ook tijden waarin zij hun God trouw dienden en waarin zij daadwerkelijk braken met de Baälsdienst. Bijvoorbeeld: in de tijd van koning Hizkia. Verschillende elementen in Psalm 44 passen heel goed bij de tijd waarin deze vrome koning regeerde.

dit is helemaal in strijd met hoe wij God kennen

In een dergelijke situatie, als in de tijd van koning Hizkia, zegt Israël in Psalm 44: 'Hoe kan dit nou? Wij begrijpen er niets van. Dit is onmogelijk. Dit is helemaal in strijd met hoe wij God kennen. Wij zijn Hem niet ontrouw en toch geeft Hij ons prijs aan onze vijanden!' Gods volk kan wat er gebeurt onmogelijk rijmen met Gods beloften. En dan blijven zij daar niet over zitten mijmeren. Zij komen in beweging. Zij gaan hun God aanroepen. Zij wijzen Hem erop, dat wat Hij in het verleden gezegd en gedaan heeft helemaal niet klopt met wat zij nu te zien krijgen. Zij doen dat heel vrijmoedig: zij roepen zelfs de God die nooit slaapt op om wakker te worden (vers 24; vgl. Ps. 121:4)! Hij moet in actie komen, ingrijpen en hun ellende wegnemen. Hij moet weer handelen in overeenstemming met zijn beloften. Hij moet Zich weer zó laten zien als zij Hem van oudsher kennen: als de God die zijn volk beschermt en redt, zolang het maar op Hem vertrouwt. Kennelijk kon en mocht zo iets dus in de oudtestamentische tijd. Als Gods volk zeker wist dat de feiten niet klopten met Gods beloften, kon het Hem daarop wijzen. Met volle vrijmoe-

digheid. Daarbij onderbouwden zij hun klacht door Hem te wijzen op hun eigen trouw aan Hem. Zij riepen Hem op van houding te veranderen en hen te redden. Zonder dat zij daarbij met zoveel woorden repten over hun eigen gebreken. Zonder met zoveel woorden te smecken om vergeving van hun zonden. Konden zij dan leven zonder genade? Nee, dat verbeeldden zij zich niet. Het allerlaatste woord van de psalm laat dat duidelijk merken. De psalm eindigt in vers 27 met een beroep op Gods goedertierenheid (NBG 1951) of Gods trouw (NBV). Daaruit spreekt het besef: de diepste grond onder onze verlossing ligt niet in onszelf of in onze eigen trouw. Gods ingrijpen om ons te redden hangt af van zijn liefde, zijn trouwe gunst.

Psalm 18

De laatste psalm waar ik de aandacht voor wil vragen, is Psalm 18. Psalm 18 is net als Psalm 26 geschreven als een persoonlijk lied of gebed van David. En net als in Psalm 26 wijst David de Here in Psalm 18 op zijn eigen goede gedrag, zijn eigen trouw aan Hem. Alleen is de situatie anders. In Psalm 26 vraagt David aan de Here hem te bewaren voor een plotselinge dood. Hij *bidt* om verlossing. In Psalm 18 *dankt* hij. Hij dankt God voor de redding en hulp die hij gekregen heeft.

In Psalm 18 kijkt David terug op zijn leven. Hij zet uiteen, hoe de Here hem gered heeft uit de hand van Saul. Saul probeerde keer op keer hem het leven te benemen. Maar elke keer weer verhinderde de Here dat. Hij greep in vanuit de hoge hemel. Hij zorgde ervoor, dat David uiteindelijk voorgoed verlost werd van de dodelijke bedreiging door Saul. En van de bedreiging door welke andere vijand dan ook. Vijanden van binnen Israël, zoals zijn eigen zoon Absalom, maar ook buitenlandse vijanden, zoals Filistijnen, Arameeërs en Ammonieten. Zij moesten allemaal in David hun meerdere erkennen. Zij konden niet anders dan zich bevend onderwerpen aan zijn macht en hem gehoorzamen. Daar dankt David de Here voor in Psalm 18. Daarbij zegt hij dan, dat dit reddend ingrijpen van God in overeenstemming was met zijn eigen gedrag. Hij doet dat in de verzen 21-25:

*'De heer heeft mijn onschuld vergolden,
mij beloond voor mijn reine handen:
ik volgde de wegen die de heer had gewezen
en werd mijn God niet ontrouw,
zijn voorschriften hield ik voor ogen,
zijn wetten wees ik nooit af.'*

*'Ik was hem volkomen toegewijd
en hoedde mij steeds voor het kwaad,
daarom heeft de heer mijn onschuld beloond,
hij zag mijn reine handen'.
(Ps. 18:21-25 NBV)*

In deze verzen doet David weer iets heel anders dan op zijn eigen zonde wijzen. Nee, hij wil niet suggereren, dat hij niet voor zonde vatbaar was. Letterlijk zegt hij in vers 24: 'ik hoedde mij voor *mijn* ongerechtigheid' (vgl. de Statenvertaling). Hij wist wel, dat hij zich door ongerechtigheid kon laten verleiden. Maar hij was daarvoor op zijn hoede geweest. Hij had er niet aan toe gegeven. Hij had het geen kans gegeven om vat op hem te krijgen. Maar afgezien daarvan vertelt hij alleen maar, dat God hem zó behandeld heeft als paste bij het rechtvaardige en reine leven dat hij leidde. Dat is een manier van spreken die ons niet goed ligt. Wie zo praat als David in deze verzen van Psalm 18 vinden wij al gauw een opschepper. Of iemand die het goed met zichzelf getroffen heeft.

Lof op Gods rechtvaardig optreden

Maar als je het zo opvat, heb je David niet goed begrepen. In Psalm 18 wil David helemaal niet zichzelf prijzen of zichzelf op de voorgrond stellen. Het gaat hem er juist om de Here groot te maken.

Aan het begin van de psalm, in vers 2-4, prijst hij met vele woorden de beschermende macht van zijn God. Hij zegt, dat hij de Here wil loven, omdat Hij hem gered heeft. Zo zet hij de toon voor heel het vervolg. Hetzelfde motief, de lof op God als redder, komt namelijk terug aan het einde van de psalm, in de verzen 47-51.

Heel de psalm staat in dat kader.

Om de lof van God gaat het ook in de verzen waarin David spreekt van zijn eigen gerechtigheid, zijn eigen trouw aan zijn God en zijn eerbied voor zijn geboden (vers 21-25). In die verzen prijst hij niet zichzelf. Hij prijst de Here. Omdat Hij, de Here, volstrekt rechtvaardig optrad toen Hij David redde uit de hand van zijn vijanden. Toen liet Hij zien, dat Hij niet op een onberekenbare, een willekeurige manier met de mensen omgaat. Maar strikt rechtvaardig: trouw voor de trouwe, volmaakt voor de volmaakte, zuiver voor de zuivere, en tegelijk als een ongrijpbare tegenstander voor de sluwe (vers 26-27). God liet zien, dat zijn weg, zijn manier van doen, volmaakt is (vers 31).

Beroep op Gods beloften

Want de Here had toen, in die oudtestamentische tijd, heel duidelijke beloften gegeven. Aan David: dat hij de toekomstige koning was en dat Hij zijn koningshuis zou bouwen. Aan alle Israëlieten: dat Hij hen redden, zegenen en beschermen zou, als zij trouw met Hem leefden. Telkens weer in het Oude Testament hoor je God tegen zijn volk zeggen: 'Dien Mij als de enige God en onderhoud mijn geboden; dan zal het goed met u gaan; maar zo niet, denk dan niet dat u een lang leven krijgt in mijn land'.

Aan die beloften denkt Gods volk in *Psalm 44*. Daaraan ontnemen zij de vrijmoedigheid God

erop te wijzen, dat de ellende die hun overkomt niet klopt. Het is volstrekt in strijd met wat God aan zijn volk in het vooruitzicht had gesteld, als zij in trouw aan Hem zouden leven. Op die beloften van de Here beroept David zich in *Psalm 26*. Als hij zegt: 'Doe mij recht; laat mij niet plotseling sterven; behandel mij anders dan die Israëlieten die niets van U willen weten. Want, Here, ik heb heel anders dan die goddelozen geleefd. Ik ben u wel trouw gebleven. Dan zou het toch onrechtvaardig zijn, als U nu uw beloften niet nakwam?! Als U mij net als een boosdoener ineens uit het leven zou wegrukken?!'

Diezelfde beloften van God staan op de achtergrond van *Psalm 18*. In Psalm 18 prijst David de Here, omdat Hij woord gehouden heeft. Name-lijk, door David, die Hem trouw gebleven was, te redden van zijn vijanden.

En Batseba dan?

Nu kunnen wij zulke woorden van David goed plaatsen in de eerste tijd van zijn leven, toen hij op de vlucht was voor Saul. Gedurende heel die tijd weigerde David het recht in eigen hand te nemen. Hij bleef God trouw.

Maar Psalm 18 dateert uit later tijd. Zo staat het boven de psalm. Vers 1 zegt, dat David Psalm 18 uitsprak, toen de Here hem niet alleen uit de greep van Saul maar uit die van *al* zijn vijanden had ontrukkt (vgl. NBG 1951; de NBV laat het woordje 'al' weg). Het moment dat de Here David van *al* zijn vijanden verlost had, kwam pas veel later, jaren na de dood van Saul. Het kwam pas toen, zoals in het tweede gedeelte van de psalm staat, ook buitenlandse volken zich aan David onderworpen hadden.

Maar kon David dat toen nog wel zo zeggen? Kon hij toen nog steeds zeggen, dat hij trouw gebleven was aan de geboden van God? En dat hij niet had toegegeven aan zijn ongerechtigheid? Het lijkt er helemaal niet op. Want voordat al die buitenlandse volken door Davids legers bedwongen waren, heeft David een vreselijke zonde begaan. Hij heeft de vrouw van een ander, Batseba, bij zich laten komen. Hij heeft haar meegenomen naar bed. En haar man, Uriah, heeft hij op een lafhartige manier om het leven laten brengen (zie m.n. 2 Sam. 11:1 en 12:26-31).

David heeft moord en echtbreuk gepleegd. Diezelfde David, die in Psalm 18 spreekt over zijn eigen gerechtigheid, zijn reine handen en zijn gehoorzaamheid aan Gods geboden. Hoe kan dat? Hoe kan hij ooit zo spreken als hij in Psalm 18:21-25 doet? Nadat hij Batseba bij zich gehaald en Uriah vermoord heeft?

In verbondenheid met Christus

Dat kan alleen maar om wat de profeet Natan tegen David gezegd heeft. Vele maanden na Davids overspel en moord kwam Natan bij hem. Hij bracht hem ertoe met zijn grote kwaad voor de dag te komen: 'Ik heb gezondigd

tegen de heer'. Daarop mocht de profeet Natan antwoorden: 'De heer vergeeft u die zonde' (2 Sam. 12:13).

Daarmee was David niet meteen van alle gevolgen van die zonde af. Het zoontje van David en Batseba overleed alsnog. Tot op de dag van Davids dood werd zijn koningshuis geteisterd door moorden, intriges en jaloezie. Maar David mocht toch weten: 'De Here kijkt mij niet meer op deze zonde aan; het staat niet meer tussen Hem en mij in'.

Daarom kon David in Psalm 18 weer spreken over zijn gerechtigheid en zijn reine handen. En over het feit dat God hem in overeenstemming daarmee behandeld had. Hij kon zo spreken, omdat de Here zijn zonden had weggegaan. Het laatste vers van Psalm 18 duidt dat heel kort aan. Daar staat namelijk, dat de Here 'goedertierenheid' (NBG 1951) of 'trouw' (NBV) betoont aan zijn gezalfde, aan David en zijn nageslacht, voor altijd. Het laatste woord van Psalm 44, 'goedertierenheid' of 'trouw', vind je dus ook in het laatste vers van Psalm 18.

Hoe kon David spreken over zijn eigen schone handen, zelfs na zijn zonde met Batseba? Hij kon dat alleen maar, omdat de Here hem zijn goedertierenheid, zijn trouwe gunst, wilde bewijzen. De Here had een plan met Davids koningshuis, het plan om ook Davids nageslacht te laten regeren, totdat de grote zoon van David geboren zou worden, Jezus Christus. Vanwege dat plan van God, dat gedragen werd door zijn goedertierenheid, kon David zingen van zijn eigen gerechtigheid en zijn eigen schone handen. Hij kon het alleen in verbondenheid met zijn zoon Jezus Christus, die met zijn eigen bloed ook Davids handen schoon zou wassen.

Teruggekregen rechten

Als nieuwtestamentische gelovigen kijken wij terug op Christus' volbrachte werk. Wij hebben meer van Gods genade en liefde gezien dan David. Wij kunnen dus nog beter weten, dat wij alleen daaraan het leven te danken hebben. Toch hoeven wij om die reden Davids psalmen niet als achterhaald aan de kant te schuiven. Luther en Calvijn hebben dat allebei terecht gezien. Psalmen van David werden immers de liederen van heel de gemeente van Israël. Zij werden uitgevoerd in de tempel, onder leiding van een opperzangmeester of koorleider. Nu, eeuwen later, mag Gods volk van het nieuwe verbond die psalmen nog altijd meezingen met hen.

Als nieuwtestamentische gelovige mag je zingen van je eigen gerechtigheid, die je in de verbondenheid met Christus ontvangt. En je mag God ook vragen om recht. Niet om daarmee te suggereren, dat wij uit onszelf best nog iets kunnen of moeten presteren. Er is maar één manier om rechtvaardig vóór God te staan. Dat geldt zowel voor David als voor ons. Die ene manier is: alleen door verbondenheid met Jezus Christus. Alleen doordat zijn gerechtig-

heid op onze naam wordt gezet. Alleen uit genade, door het geloof.

Maar als God die genade bewijst, gaat dat heel diep. Als God rechtvaardig verklaart, meent Hij dat helemaal. Dan is ook onze vreselijkste zonde weg, totaal verdwenen van tussen Hem en ons (vgl. Micha 7:19). Dan ziet Hij ons inderdaad als rechtvaardigen vóór Zich staan. Dan mogen wij Hem ook vragen ons te geven, wat Hij zijn rechtvaardigen heeft beloofd. Dan mogen wij Hem vragen om ons recht, het recht dat Hij heeft afgekondigd voor al degenen die Hij als zijn kinderen heeft aangenomen.

hoe kon David spreken over zijn eigen schone handen

Rechtvaardiging door geloof alleen én God vragen om recht staan niet tegenover elkaar. Die twee gaan samen. Niet omdat het eerste aangevuld moet worden met het tweede. Maar omdat het eerste, de rechtvaardiging door het geloof, zo diep, zo radicaal is. Zij is zo alomvattend, dat wij zelfs weer rechten krijgen bij God. Zodat wij Hem kunnen vragen het onrecht weg te nemen.

Een alomvattend evangelie

Je kunt dankbaar terugdenken aan wat God in de zestiende eeuw gaf door mensen als Luther en Calvijn. Je kunt God prijzen om de herontdekking van het evangelie: dat wij alleen door geloof rechtvaardig vóór God kunnen staan. Dat evangelie van vrijspraak voor zondaren is niet alleen van betekenis voor jouw persoonlijke verhouding tot God. Het is breed en diep genoeg om voor alle mensen van betekenis te zijn. Allereerst voor hun verhouding tot God, maar niet minder voor de verhoudingen van mensen tot elkaar, inclusief al het onrecht dat daarin bedreven wordt.

Om die brede betekenis te zien moet je wel het geheel van de Schrift in het oog houden. Je moet het evangelie van de rechtvaardiging door het geloof niet losmaken uit dat grote verband. Als je het geheel van de Schrift in rekening brengt, maak je de herontdekking van Luther en Calvijn niet kleiner dan die is. Dan durf je de vrijmoedigheid die God ons gunt te gebruiken. Je doet dat door Hem te vragen aan zijn vervolgde kinderen recht te doen. Je doet dat door Hem te vragen overal in deze wereld te laten zien, dat Hij de Rechtvaardige is. Zodat het onrecht uit zijn wereld verdwijnt.

Zo vraag je Hem ervoor te zorgen, dat alle mensen Hem erkennen als de God die volmaakt is in alles wat Hij doet (vgl. Ps. 18:31). In een wereld verscheurd door zonde en onrecht, verzoent Hij niet alleen mensen met Zichzelf. Hij zet alle dingen recht. Door Jezus Christus alleen.

Prof. Dr. G. Kwakkel doceert Oude Testament aan de Theologische Universiteit te Kampen.

Van rechtzinnig tot vrijzinnig (IX)

De theologische inzichten van de leermeester van Hendrik de Cock

We geven hieronder een overzicht van de belangrijkste theologische opvattingen van prof. Hermannus Muntinghe, een van de meest invloedrijke theologische docenten te Groningen. Leermeester van Hendrik de Cock en zijn medestudenten. De ideeën van Muntinghe hebben in sterke mate het theologische klimaat bepaald aan de vooravond van de Afscheiding van 1834.

H. Veldman ■

1. In de **Godsleer** wil Muntinghe de kerkelijk aanvaarde term 'Drie-eenheid niet hanteren; hij spreekt liever van één God, van de eenheid van het Goddelijk Wezen, met de eigenschappen Vader, Zoon en Geest. Hij wil ook niet spreken van 'Goddelijke Personen' en evenmin een verdere, nadere aanduiding geven van de goddelijke natuur. Hoe graag Muntinghe ook een beroep zou willen doen op de natuurlijke rede en daarbij vanuit de natuur (de schepping) zelf wenste te komen tot het bewijs van het bestaan van God, toch erkent hij volmondig dat de rede niet bij machte was om hierin verder te helpen; de goddelijke openbaring is in dezen de enige bron van kennis.

Met het zogeheten kosmologisch bewijs voor het bestaan van God ging iemand als de befaamde Groninger landbouwkundige en 'natuurtheoloog' Jacobus Albertus Uilkens (1772-1825) iets verder dan Muntinghe. Uilkens was, naar het woord van J. Huijzinga, 'de rechte God-zoeker in de natuur, een man van diepe en verheven vroomheid'. Hij noemde de man 'den leensman des hemels, den koning der aarde'. Zijn hoofdwerk draagt de veelzeggende titel 'De volmaaktheden van den Schepper in zijne schepselen beschouwd, tot verheerlijking van God en tot bevordering van nuttige natuurkennis' (1819). Deze beide Groningse geleerden spraken steeds met diep respect over Gods grote wijsheid en almacht in de natuur. De mens zou nu ook door 'reine deugd en godsvrucht' moeten komen tot verheerlijking van de Schepper en de veredeling des harten.¹³⁷⁾

2. Als het vervolgens gaat over **de goddelijke openbaring**, aldus Muntinghe, staat die niet ver van de menselijke, redelijke natuur af. De leer van de Bijbel is geheel in overeenstemming met de natuur van de mens, die als 'creatura rationalis' wordt aangeduid. En dan volgen daar de befaamde woorden van Muntinghe: 'nihil religio haec docet, quod rationi sit adversum'. Er bestaat volgens hem dus geen fundamentele tegenstelling tussen religie en rede. De natuurlijke orde in de goddelijke openbaring - een orde als volgorde, die bijna rangorde wordt - is als volgt: eerst is er de 'religio naturalis', daarna de 'religio revelata'. Maar van een tegenstelling is dus geen sprake. De 'natuurlijke' orde gaat aan de 'bovennatuurlijke' vooraf, terwijl de laatste voor de noodzakelijke aanvulling op de eerste zorgt. Muntinghe stelt, dat Jezus en zijn apostelen de mens 'meermalen tot het gebruik onzer rede terugriepen, zij stellen de zedelijke en Godsdienstige waarheden, welke ons de rede leert, in een helder licht'. Daar-

naast benadrukt Muntinghe wel de noodzaak van het geloof aan de woorden en werken van Christus; die mogen we niet aan de rede ter toetsing onderwerpen. "Het zou de redeloosheid zelve zijn, de uitspraken van Christus eerst aan de beoordeling der rede te onderwerpen, eer wij dezelve aannamen, en dan alleen aan te nemen, wat voor dezelve bevattelijk is, maar te verwerpen, wat haar bevassing te boven gaat". De uitspraken van Christus vallen hier echter niet samen met de hele Bijbel.¹³⁸⁾

3. Vanuit deze positiekeuze gaf Muntinghe de volgende indeling van **de geloofsartikelen der kerk**: a. 'zulke die zo duidelijk en klaarblijkelijk zijn, dat de menselijke rede, aan zichzelf overgelaten, die had kunnen ontdekken'; en b. 'zulke welke de rede, met gebruik van haar eigen kracht, nooit had kunnen vinden, die daarom mysteriën genoemd plegen te worden'. Deze mysteria zijn wel 'supra rationem', maar nooit 'contra rationem'. Het hier aangegeven dualisme hangt nauw samen met de bekende tweedeling van natuurlijke en bovennatuurlijke godsdienst: in het eerste is de rede de beslissende instantie, in het andere het geloof - en gaat de rede mee. Intussen wordt de dynamiek van deze verhouding als concurrerend ondervonden, waarbij het geloof steeds meer terrein verliest aan de rede. Muntinghe wilde het christendom echter niet verlagen tot een religie van de rede, want dan zou het christelijke (d.i. het bovennatuurlijke) uit de godsdienst zijn weggehaald. Toch behield de rede bij hem een voorname plaats om het geloof uit te leggen en te verdedigen. "De rede was voor hem niets meer dan het *middel*, om in de Heilige Schrift de godsdienstleer *op te sporen*, om haar *toe te lichten* en te *verdedigen*", aldus Heerspink. Muntinghe zag soms meer beperkingen in de rede dan de rationalisten van zijn tijd. Hij hield vast aan de goddelijke openbaring die voor hem genoegzame zekerheid inhield, maar dan wel vanwege het feit dat er niets in de openbaring is dat in strijd komt met de rede. Muntinghe laat veel denkruimte voor een 'waarlijk geheiligde rede in den harmonisch-ontwikkelde mensch' die bij iedere denker zo werkzaam is dat men de 'bilijkheid' van een bepaald iets gaat inzien. We zien dat hieronder heel duidelijk bij zijn satisfactieeler.

4. Ten aanzien van **de zondeval van de eerste mensen** is het opvallend hoe verzachtend Muntinghe over deze zaak spreekt; hij schrijft dat er 'ten hunnen opzichte iets gebeurde, waarbij hunnen gewone nauwlettendheid en bedachtzaamheid hen geheel en

Hendrick de Cock

al verliet, en zij in de grootste verlegenheid geraakten: iets, hetwelk daarnevens op den uitwendigen en zedelijken toestand, niet slechts van onzen eersten ouders zelve, maar ook van allen, welke immers uit hen volgens de gewone voorttelling zouden ontspruiten, den allernadeeligsten invloed had". Maar ondanks de sterke invloed van het kwaad blijft de mens toch een 'creatura rationalis', een redelijk schepsel, wiens religie hem niets leert, dat met de rede in strijd is. In dit verband is de eveneens bekende uitspraak van Muntinghe te lezen dat in de mensheid 'niemand geheel onschuldig leeft', een gegeven overigens dat de ervaring van de mensheid ook duidelijk maakt. Die ervaring staat dus geheel in de lijn van de gegevens van de Schrift die spreekt over de strijd tussen vlees en geest. Een enkele keer spreekt Muntinghe van 'vitiositas' d.i. verdorvenheid. Die uit zich volgens hem in 'dadelijke zonden'. Daarbij wijst Muntinghe niet op de menselijke natuur die, naar de leer van de Heidelbergse Catechismus, totaal verdorven is. Hij vindt die leer 'niet gewenst'. Wat de gevolgen van de zonde betreft, wijst Muntinghe dan o.m. op twee 'particuliere gevolgen': a. 'deformitas mortalis peccantis', d.i. vergankelijke, dodelijke misvorming door de zonde; en b. 'infelicitas', d.i. onvruchtbaarheid. Steenbeek maakt duidelijk dat men bij Muntinghe kan spreken van twee lijnen, de gereformeerde lijn van de verdorvenheid van de mens door de zondeval, en een ratio-lijn die aangeeft dat niemand geheel onschuldig is. Ze lijken parallel te lopen, maar dat kan ook schijn zijn. Immers, Muntinghe heeft een mitigerende (matigende) benadering van het zondeprobleem, en, aldus Steenbeek, hij geeft met de ene hand wat hij met de andere weer terugneemt.

5. In nauwe aansluiting hieraan spreekt Muntinghe ook over **de toerekening van het kwaad** en de straf op de zonde. En daarin plaatst hij de straffen van God zelfs in een vriendelijk licht: 'hoe streng ze ook waren, zij beoogden niettemin het welzijn van het menselijk geslacht'.¹³⁹⁾ En men kan zelfs de gedachte niet onderdrukken dat Muntinghe heeft gemeend dat de zondeval noodzakelijk was om te komen tot een hogere cultuurontwikkeling. En daarmee is de bitterheid van Gods straf weggenomen. Hier beheerst het cultuuroptimisme van de Verlichting het denken over centrale capita van de christelijke geloofsleer. In eenzelfde manier van denken beschouwt Muntinghe ook de dood.

6. De **satisfactieleer**, het dogma van de verzoening door voldoening door het plaatsvervangend offer van Christus aan het kruis, heeft in het licht van het bovenstaande niet meer de inhoud die ze had bij de reformatoren. De dood van Jezus Christus is goed voor de gelukzaligheid der mensen, aldus Muntinghe. En al is de vergeving der zonden de achtergrond van Zijn dood, het moet volgens hem niet zo gezien worden dat het lijden en de dood van Christus ten grondslag ligt aan de leer van verzoening door voldoening (zoals bij Anselmus). De dood van Jezus wordt door Muntinghe losgekoppeld van het geloof dat daardoor de vergeving der zonden mogelijk wordt.¹⁴⁰⁾

We geven twee citaten uit Muntinghes 'Geschiedenis der Menschheid' over het lijden en sterven van Jezus Christus: "Ik kan niet zeggen, hoe onwaardig en onredelijk mij altijd is voorgekomen het denkbeeld, dat veelal op Ps. 22 gegrond wordt, alsof de Messias hier verbeeld werd, als in een gevoel gesproken te hebben van onttrekking van Gods gunst, of althans van derzelve mindere uitlating, en dat hij ook in dien zin deze woorden zou aangehaald hebben, toen hij aan het kruis hing. Hoezeer Jezus Christus als een zoenoffer voor zondaren aan het kruis hing, kon de Vader hem toch geen oogenblik zijne gunst onthouden". Zo schreef Muntinghe in 1808.¹⁴¹⁾ Enkele jaren schreef hij weer over het lijden van Christus: "Maar hoe moeten wij dit nu begrij-

pen? Dat Christus in den eigenlijksten zin, die straffen zou geleden hebben, die de door Hem verlostten zouden hebben moeten lijden? Of dat Hij in de volste mate diezelfde straffen geleden heeft, die de verdoemden lijden, en dus ook tegen Hem, den Onschuldige, het ongenoegen Gods is ontstoken geweest? Zoodat Hij, als iemand, die den toorn Gods tegen hem ontstoken gevoelde, daarom niet alleen in Gethsemané zoo bitterlijk beangst en bedroefd werd, maar ook nog aan het kruis klaagde, dat God Hem had verlaten; dat is Hem de uitlatingen Zijner liefde onttrokken, en integendeel Zijne gramschap over Hem uitgegoten had?" Het antwoord van Muntinghe is duidelijk: "Verre zij het vandaar: van zoodanige denkbeelden, die inderdaad onredelijk, ja godslasterlijk zijn, gevoelt buiten twijfel elk nadenkend christen den levendigsten afschrik. Het is alleen misverstand van bijbelschen spreekwijzen". Het kan duidelijk zijn dat de argumentatie hier niet aan de Heilige Schrift is ontleend, maar uit de menselijke rede zelf opgekomen is.

Muntinghe heeft - onder het nalaten van een eigen uitgewerkt dogma - duidelijk afstand genomen van de satisfactieleer zoals de gereformeerde confessie daarover spreekt. Dat die leer door Muntinghe als 'onredelijk', ja als 'godslasterlijk' wordt bestempeld, is voor academische en/of kerkelijke autoriteiten intussen geen reden geweest om deze theoloog te veroordelen. Integendeel, men was ermee ingenomen dat Muntinghe de 'bloedtheorie' heeft helpen verbannen 'en daardoor God, als liefde zijnde, nader tot het hart van duizenden gebragt'. Muntinghe heeft intussen wel steeds geleerd dat het lijden en sterven van Jezus 'een zichtbaar beeld van Gods afkeer van de zonde is', en daarom voor de mens een prikkel te meer om de zonde te verafschuwen. Hier hangt als het ware een pedagogisch-moralistisch vangnet rondom de christelijke satisfactieleer, waardoor het geheel van Muntinghes zienswijze op Jezus een vriendelijk, dierbaar karakter krijgt.

7. Als laatste onderdeel van de bespreking van Muntinghes dogmatische inzichten letten we op de leer van **de predestinatie**. Eigenlijk wil de Groninger dogmaticus hier geen uitleg van geven, hij vindt dat niet noodzakelijk, ja 'veeleer schadelijk'. In zijn dogmatiek heeft hij het thema helemaal naar achteren geschoven en handelt het af in minder dan 5 bladzijden. Muntinghe meent daarbij stellig dat men er in het godsdienstonderwijs met geen woord over moet spreken. Hij waant zich met deze opvoedkundige raad zelfs te bewegen in de lijn van de Dordtse Leeregels waar deze in hoofdstuk 1, 14 opmerken dat de leer der verkiezing 'ook ten huidigen dage, te zijner tijd en plaats in de Kerk Gods (dewelke zij bijzonder is toegeëigend) voorgesteld worden met den geest des onderscheids, en met godvruchtige eerbiedigheid, heiliglijk, zonder nieuwsgierige onderzoeking van de wegen des Allerhoogsten, ter ere van Gods heiligen naam en tot een levendigen troost van zijn volk'.

Inhoudelijk wil Muntinghe de leer van de verkiezing niet verwerpen, maar ook niet verder verklaren. Hij beroept zich graag op de vrijmacht van God en de onnaspeurlijkheid voor de menselijke rede om het decreet van de predestinatie te verstaan. Muntinghe wil uitdrukkelijk niet staan in de door hem verfoeide traditie van Augustinus en Calvijn die zich wel uitvoerig bezighielden met de leer der goddelijke predestinatie. De Groninger theoloog ziet in die leer wel een troost voor gelovigen, terwijl volgens hem 'de deur der hope' voor iedere nog-niet-gelovige openstaat. Zodat ieder mens zijn eigenlijke bestemming van de eeuwige gelukzaligheid kan bereiken. De leer van de eeuwige straffen moest Muntinghe in dit verband wel aanvaarden als een leer die Christus zelf had gebracht, maar hij heeft in zijn eigen formuleringen wel een aantal openingen gegeven om de ernst van dit dogma te verkleinen. Heerspink, zelf

staande in een vrijzinnige traditie, stelt zelfs dat 'er eene aanmerkelijke wijziging in het oude denkbeeld aangaande de eeuwigheid der straffen gebragt werd', en hij duidt die aan als 'meer redelijk'.

In overeenstemming met de confessie?

De vraag naar het confessionele karakter van de theologische visies van Muntinghe wordt acuut in zijn polemieken met de in het Groningse Onderdendam wonende notaris H.W. Hoving die in 1815 en 1817 enkele geschriften uitgaf,¹⁴² waarin deze discipel van de omstreden jurist F.A. van der Marck het voorstel deed om 'door hoog gezag' de 'dwang der formulieren' af te schaffen. Dat gold ook de in zijn ogen 'allerellendigste' formulieren voor doop en avondmaal en de leer- en gezangboeken van de kerk. Over de Dordtse Leerregels was Hovings oordeel hard afwijzend: "Gedenktekenen der duisternis staande te houden, is kluisters bewaren voor de verlichting". Hoving die veel waardering uitte voor de Remonstranten, had als ideaal een algemene protestantse kerk der verlichting. De geschriften van Hoving veroorzaakten veel beroering, vooral om zijn scheve voorstelling van de leer van de Hervormde kerk. Maar ook kon Hoving rekenen op veel instemming.

Muntinghe verzette zich tegen de drieste poging van Hoving om de kerk te ontdoen van haar binding aan geloofsartikelen. Toch moet het verzet van Muntinghe - n.b. in dezelfde tijd waarin de Nederlandse Hervormde Kerk onduidelijkheid creëerde ten aanzien van de ondertekening van de drie formulieren van eenheid (in de nieuwe proponentenformule) - naar twee kanten worden gezien: zowel tegen het extreme anti-confessionele van mensen als Hoving, maar eveneens tegen, wat Muntinghe noemde het 'confessionalisme', een andere extremeit in zijn ogen, zoals die voorkwam bij de (oude) orthodoxie met iemand als de Leidse predikant Nicolaas Schotsman (1754-1822).¹⁴³ Kenmerkend voor Muntinghe lijkt dus een middenpositie inzake de wenselijkheid van de handhaving van de gereformeerde confessie, daarbij opkomend voor die leerstukken die 'geest en hoofdzaak' van het evangelie vormen.

Theodorus Adrianus Clarisse¹⁴⁴

We geven van deze in Groningen opgetreden theoloog - hij doceerde van 1823 tot zijn overlijden in 1828 - slechts een beknopte impressie. Hij was afkomstig uit een milieu van verlichte theologen: zijn grootvader en naamgenoot was o.m. predikant in Amsterdam en zijn vader was hoogleraar eerst in Harderwijk, later in Leiden. Clarisses benoeming aan de Groningse academie vond plaats toen Muntinghe de leeftijd had om het 'wat kalmer aan te gaan doen'. Hij nam eerst de colleges kerkgeschiedenis van zijn voorganger over. Na Muntinghes overlijden in 1824 bezette Clarisse de stoel van zijn voorganger volledig, wat inhield dat hij ook onderwijs gaf in de exegese van het Oude Testament. Zijn wijsgerige belangstelling ging uit naar de filosofie van de Platonieliefhebber Ph.W. van Heusde. Bij zijn komst in Groningen ging Clarisse door voor een volslagen 'Heusdiaan', wat voor de studenten betekende dat hij hen trachtte te bezielen voor alles wat waar, schoon en goed was.

Clarisse is te typeren als een overgangsfiguur, die kritische filosofie en natuurkunde in de trant van de verlichting paarde aan belangstelling voor het gemoed: ratio en sensus gaan samen. Onder zijn studenten bevond zich nog een korte tijd Petrus Hofstede de Groot, die in 1826 bij Clarisse promoveerde. We nemen aan dat student Hendrik de Cock nauwelijks of geen colleges heeft gelopen bij Cla-

risse. De Cock had in 1822 zijn laatste academische examen afgelegd en werd in mei 1823 toegelaten tot het predikambt. Daardoor heeft hij deze docent niet meer in de academische sferen meegemaakt.

Tot opvolger van Th.A. Clarisse werd in 1829 benoemd P. Hofstede de Groot - een jonge neef van Muntinghe -, op dat moment predikant in zijn eerste gemeente, Ulrum. Met hem en zijn collega's Van Oordt en Pareau begint het kerkhistorische verhaal van de Groninger Richting. Deze richting bevat in zichzelf twee richtingen: de ene noemt zich graag de 'evangelische', de andere is 'modern', dus vrijzinnig te noemen. De Groningse theologie heeft na 1800 haar gereformeerd-confessioneel karakter verloren. Ze balanceert sindsdien op een gematigde wijze tussen 'evangelisch-ethisch' en 'modern-vrijzinnig'.¹⁴⁵ Student Hendrik de Cock heeft zijn geestelijke bagage gevuld gekregen met bovenstaande leringen. Ook hij heeft tot in Ulrum toe gebalanceerd tussen 'evangelisch' en 'modern'. Tot hij de ontdekking van zijn leven deed: Calvin en de Dordtse Leerregels.

Drs. H. Veldman is kerkhistoricus en bereidt een proefschrift voor over Hendrik de Cock en de theologie van zijn tijd.

- 137 F.L. van 't Hooft, in *BLGNP*, I, 386v.; Uilkens werd in 1815 hoogleraar 'landhuishoudkunde' in Groningen en zette in zijn 'inwijdings-redevoering' uiteen (met een citaat uit Muntinghes 'Geschiedenis der menscheid') dat 'akkerbouw en veehouding ten allen tijde op de beschaving een uitnemende invloed hadden'.
- 138 H. Muntinghe, *Geschiedenis der menscheid*, deel 9, 'Aanmerkingen', 83.
- 139 Steenbeek, a.w., 137.
- 140 Steenbeek, a.w., 138v.
- 141 Muntinghe, *Geschiedenis der Menscheid*, deel 6, 49.
- 142 H.W. Hoving, *Christendom en hervorming, vergeleken met den Protestantischen kerkstaat, bijzonder in de Nederlanden*. Groningen 1815, 2e druk 1816; *Christendom en wijsbegeerte*. Groningen 1817. Hoving was 'Advocaat voor den Hove van Justitie van het voormalig Gewest Stad en Lande', aldus zijn eigen aanduiding in het geschrift *Brief over de gelijkheid* (Groningen 1800, eerste druk 1797), waarin hij zich onomwonden een rationalist betoont: "Elk mensch staat dus in zooverre onder gene andere wet, dan die der Rede"; a.w. 9. Hij behoorde tot de (vrijzinnige) Doopsgezinden.
- 143 Sepp, a.w., 126; Nicolaas Schotsman gaf een gedenkboekje uit onder de titel *Eere-zuil ter gedachtenis van de voor twee honderd jaren te Dordrecht gehouden Nationale Synode*. Leiden 1819; over de diverse reacties daarop: G.M. den Hartogh, *De wacht bij de Dordtse erfenis, pro en contra Schotsman en zijn 'Eerezuil'*. In: GTT, LVIII (1958), 84vv.
- 144 Vree geeft een samenvattende levensbeschrijving van deze jonggestorven Clarisse in *BL*, V, 118-120.
- 145 Hierover o.m. A.J. Rasker, *De Nederlandse Hervormde Kerk vanaf 1795. Haar geschiedenis en theologie in de negentiende en twintigste eeuw*, Kampen 1974.

„Als je je geloof kwijt bent, ben je alles kwijt”

in gesprek met

In het vissersgezin waarin ze opgroeide, nam het geloof een belangrijke plaats in. Inmiddels is ze 85 jaar oud en nog steeds is het geloof in God niet uit haar leven weg te denken. Mevrouw T. Koelewijn-de Graaf uit Spakenburg: „Als je je geloof kwijt bent, ben je alles kwijt. Dat staat in de Bijbel: Geloof alleen. En: We moeten geloven als een kind, want je kunt niet alles begrijpen”.

W.M. Bakker ■

„Als ik ’s morgens wakker word en opsta, dank ik altijd eerst de Heere dat ik er nog ben. Hij zorgt voor mij”, zegt mevrouw Koelewijn. Ze is gestoken in Spakenburgse dracht en loopt achter een rollator. Ondanks haar hoge leeftijd woont ze - met de nodige hulp - nog zelfstandig.

Twee keer per week gaat ze naar de dagverzorging van Woon - en Zorgcentrum De Haven. Op vrijdag woont ze daar stevast de weeksluiting bij, waaraan bij toerbeurt dominees uit de plaatselijke kerken meewerken. Met het interkerkelijke karakter heeft de gereformeerd vrijgemaakte weduwe geen moeite. „In alle kerken zitten gelovige mensen. Ik zeg niet: De vrijgemaakte kerk is de ware kerk. De ware kerk zijn degenen die bij de Heere horen”.

Oude berijming

Op zondag beluistert mevrouw Koelewijn via de kerkradio trouw de diensten in de vrijgemaakte Maranathakerk van Spakenburg-Zuid. „Dan zing ik voor mezelf wel eens mee in de oude berijming. Die psalmen ken ik uit m’n hoofd. Ik heb ze ook allemaal aan de kinderen geleerd. Als de kerkdienst net is afgelopen, luister ik naar ds. Van der Veer van de EO. Die was toch christelijk gereformeerd? Hij kan zo mooi bidden. Op zaterdagavond luister ik ook altijd naar het zingen van de EO”.

In de kerk voelt mevrouw Koelewijn zich als oudere enigszins aan de zijlijn staan, maar ze is blij dat de gemeente haar niet vergeet. „Er komen een hoop mensen van de kerk bij me over de vloer. De dominee komt ook vaak. Ze laten me niet zitten. En je hebt je familie. Een broer van mij is 25 jaar ouderling geweest. Ik had altijd goede gesprekken met hem. Inmiddels is hij overleden. Hij was ’s morgens nog in de kerk geweest, had ’s middags nog gegeten. Om 2 uur ’s middags was hij dood. Dat grijpt je aan”.

Vrouwenvereniging

In kerkelijke gemeenten wordt nogal eens nadrukkelijk aandacht gevraagd voor kinderen en jongeren. De bejaarde mevrouw Koelewijn heeft daarmee geen moeite. „Pas was er hier een dienst voor gezin, school en kerk. Dan hangen er tekeningen in de kerk. Dat had je vroeger niet. Tijden veranderen en mensen veranderen, maar God is van eeuwigheid tot eeuwigheid Dezelfde. Hij is er altijd al geweest. Dat kunnen we met ons domme verstand niet begrijpen. Alles heeft een einde en een begin, maar God niet”.

voor de kinderen is de Nieuwe Bijbelvertaling wel mooi

In het verleden was mevrouw Koelewijn jarenlang actief in de vrouwenvereniging. „Alles onderzoeken van de Schrift, daar ging het om. En met elkaar zingen, bidden en danken. Dat was heel belangrijk. Ik was secretaresse, maakte de notulen en moest die dan de volgende keer voorlezen. Op een gegeven moment heb ik gezegd: Ik doe het niet meer. Dat stond ze niet aan, maar ik vond het genoeg. Later hebben ze me nog gevraagd of ik presidente wilde worden. Dat vond ik te veel van het goede. „Je weet een hoop uit de Bijbel”, zeiden ze tegen me. Ja, gelukkig wel. Maar dat weet je niet zomaar. Je moet er wel in lezen”. Zelf leest ze nog dagelijks uit de Statenvertaling, waarmee ze opgroeide. Het is geen principiële kwestie, maar ze is ermee vertrouwd en „de oude vertaling is ook goed”. Op de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV) zat de bejaarde Spakenburgse niet te wachten, „maar voor de kinderen is die wel mooi”. Toch kocht ze onlangs zelf ook een exemplaar van de NBV. „Bij de dagverzorging lazen ze bij het middageten uit Het Boek. Ik heb de NBV gegeven en gezegd: Nu lezen we hier uit. We

lezen er ook altijd uit een dagboek, we bidden en danken bij de maaltijd. Het is een heel stichtelijk gebeuren”.

Zondag

Mevrouw Koelewijn groeide op in een wereld die in veel opzichten verschilt van die waarin haar klein- en achterkleinkinderen groot worden. „Dan vragen ze: Oma, ben je nog nooit in de bioscoop geweest? Nee, nooit. Heb je nog nooit een sigaret gerookt? Nee. Dan zitten ze me ongeloofig aan te kijken: Zou dat waar wezen? Ja, het is echt waar!” zegt mevrouw Koelewijn lachend.

Oma, ben je nog nooit in de bioscoop geweest?

De bejaarde Spakenburgse noemt ook de invulling van de rustdag. „Vroeger gingen we zondags nooit ergens heen, behalve naar de kerk. De vaat deden we niet. Die moest blijven staan tot maandag. Nog steeds zal ik op zondag niet handwerken. De Heere heeft één rustdag gegeven. Zes dagen zult gij arbeiden en al uw werk doen en de zevende dag is de sabbat des Heeren. Er zijn tegenwoordig mensen die zeggen dat je ook op een andere dag zondag kunt houden. Daar kan ik niet tegen”.

Avondmaal

In het vissersgezin waarin ze opgroeide, nam het geloof een belangrijke plaats in, blikte mevrouw Koelewijn terug. De kerkdiensten, catechisatie en meisjesvereniging vormden in haar jeugd vaste onderdelen van haar programma. Ze kreeg er een belangrijke basis mee waarvoor ze nog steeds dankbaar is. „In je jeugd wordt het fundament gelegd voor je toekomst. Ik heb veel geleerd van mijn oma van vaders kant. Ze zei dat ik de Heere moest zoeken in m’n jeugd, en ze bad voor me. Het is belangrijk dat je dat een kind meegeeft”. Met overtuiging deed mevrouw Koelewijn belijdenis van haar geloof. „Daarna ging ik niet aan het avondmaal. Vroeger moest je eerst je bekeeringweg kunnen vertellen. Als je dat niet kon, kon je niet bij de Heere komen. Erg hè? Er werd gezegd dat er eerst iets met je moest gebeuren. Zo lang dat niet was gebeurd, durfde je niet aan te gaan. Anders zou je jezelf een oordeel eten en drinken”.

Ze vond het moeilijk het brood en de beker aan zich voorbij te laten gaan. „Ik zat er erg mee, dagen en nachten. Ik heb gebeden: Heere, alstublieft, breng me ertoe. En toch durfde ik niet. Het was eigenlijk valse schaamte”. Pas na jaren kreeg mevrouw Koelewijn de vrijmoedigheid om voor het eerst aan te gaan, samen met haar man. „Mijn man was net als ik. Hij wilde ook zo graag. Ik weet nog dat we samen in de bank zaten, dat ik hem aan de hand nam en dat we

er samen heen gingen. Die hele dag had ik een grote blijdschap binnenin me”.

Ze is diep doordrongen van het besef dat ze als zondaar slechts van genade kan leven. „Zondaar zijn we van nature. We zijn allemaal geneigd God en de naaste te haten. Dat moet je je eens indenken! God staat voorop. Het staat in de catechismus. We zijn allemaal mensen en doen allemaal zonde. Dat zie je ook in de Bijbel. David was een man naar Gods hart, maar hij deed zondige dingen. Hij was eigenlijk een moordenaar en een overspeler, maar hij toonde ook berouw.

Eén is er geweest zonder zonde. Als Hij er niet was geweest, waren we allemaal verloren geweest. Dat is wat. Door Zijn striemen is ons genezing geworden en de straf die ons de vrede aanbrengt was op Hem. De Heere Jezus is onze Middelaar, onze Borg. Jezus, Uw verzoiend sterven, is het rustpunt van mijn hart”.

Voorzienigheid

Moeite en verdriet bleven mevrouw Koelewijn in haar leven niet bespaard. Ze kreeg vijf kinderen, van wie er twee zijn overleden. Vijftien jaar geleden moest ze haar man begraven. In dergelijke moeilijke omstandigheden houdt ze vast aan het geloof in Gods voorzienigheid. „Er gebeurt niks bij geval. Alles komt uit zijn Vaderhand ons ten deel vallen. Kort geleden heb ik een kleindochter verloren van 34 jaar. Ze is gestorven aan kanker. Ik heb veel voor haar gebeden: Heere, geef haar alstublieft de volle zekerheid van het geloof en geef haar stervensgenade. Dat heb je niet van jezelf. Stervensgenade moet je van Boven krijgen”.

Mevrouw Koelewijn erkent dat het niet altijd gemakkelijk is moeilijke gebeurtenissen in het leven een plek te geven. „Een mens is niet altijd hetzelfde. Er zijn tijden dat je het goed aan de Heere kunt overgeven, maar er zijn ook momenten dat je denkt: Heere, waarom? Toen m’n man net was overleden, liep ik maar door de kamer en vroeg ik: Heere, waarom? Ik wist dat mijn man bij de Heere was, maar ik miste hem zo.

stervensgenade moet je van Boven krijgen

Vlees kan geen vlees missen. Maar niemand blijft hier. „En hij stierf”, lezen we telkens in de Bijbel. Van de week had de dominee het over Jozef. Die is 110 jaar oud geworden, en hij stierf”.

Voetstappen

In rampen die zich in de wereld voltrekken hoort mevrouw Koelewijn de voetstappen van de Heere Jezus. „Dat zal wat wezen, als Hij terugkomt op de wolken en de graven zullen

Naam: mevrouw T. Koelewijn-de Graaf
 Leeftijd: 85 jaar
 Burgerlijke staat: weduwe
 Woonplaats: Spakenburg

open gaan. Elk oog zal Hem zien, ook degenen die Hem doorstoken hebben. Pas zat ik er zo over te denken: 'Nog eenmaal zal Hij komen, als richter van 't heelal, die dan het hoofd der vromen voor eeuwig kronen zal. Nog is die dag verborgen, wacht hem gelovig af, terwijl de

grote morgen reeds schemert boven 't graf'. Ik heb tegen m'n kinderen gezegd: Als ik begraven word, moet je dat zingen. En ook: Geloofd zijn God met diepst ontzag. Dat zong m'n man ook altijd graag".

Bij het ouder worden houdt het sterven haar in toenemende mate bezig, zegt mevrouw Koelewijn. „Een poosje geleden was ds. Mewe bij me. Ik zei dat ik steeds moest denken aan de tekst: Ik heb u bij uw naam geroepen, gij zijt Mijn. Dat staat in Jesaja. Toen ik gedoopt ben heeft de Heere mij bij mijn naam geroepen. Dat kunnen we met ons beperkte verstand niet begrijpen, maar het geeft je wel houvast".

Mevrouw Koelewijn onderstreept ook het belang van het gebed. „Een mens heeft alleen niet altijd de juiste woorden. Dan moet je nog zeggen: 'Heere, leer me bidden'. We komen er allemaal veel aan tekort".

Ziet u tegen het sterven op?

„Ik zie er niet tegenop, maar je weet niet wat het is. Het is verborgen. Dat staat ook in de Bijbel: Na dezen zult gij het verstaan. Als je bij het sterfbed van een gelovige staat, weet je dat hij naar de Heere gaat,

maar je ziet het niet. Toch wordt hij terstond opgenomen. Niet een poosje later, maar direct. Daar is een scheuring over gekomen hé, over de zielslaap".

Wat is het belangrijkste dat u uw kinderen en kleinkinderen wilt meegeven?

„Dat ze elke dag tot de Heere bidden of Hij hen bewaren wil. En dat Hij hen bewaren wil voor de zonde, dat is het voornaamste".

W.M. Bakker is lid van de Gereformeerde Kerk te Harderwijk en journalist van het Reformatorisch Dagblad

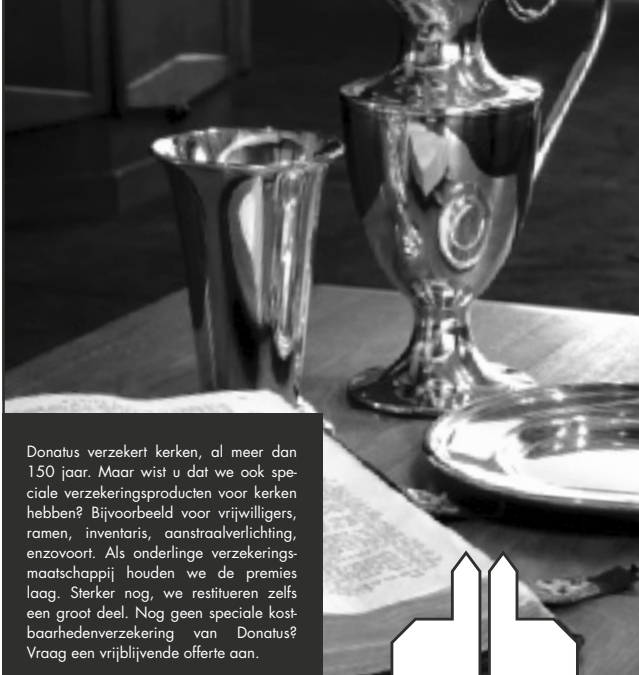
Winschoten - beroepen: J.A. Vos te Musselkanaal-Valthermond
Niezijl/Grijpskerk - beroepen: J.A. Vos te Musselkanaal-Valthermond

Amersfoort - Centrum - beroepen: R. Kelder te Nijkerk

Assen - De kerkenraad van de kerk van Assen-Marsdijk heeft zijn predikant ds. H. Geertsma voor de duur van drie maanden geschorst, op grond van artikel 79 van de kerkorde inzake tucht over ambtsdragers.

Kostbaarheden

beter verzekerd

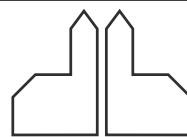
Donatus verzekert kerken, al meer dan 150 jaar. Maar wist u dat we ook speciale verzekeringsproducten voor kerken hebben? Bijvoorbeeld voor vrijwilligers, ramen, inventaris, aanstraalverlichting, enzovoort. Als onderlinge verzekeringsmaatschappij houden we de premies laag. Sterker nog, we restitueren zelfs een groot deel. Nog geen speciale kostbaarhedenverzekering van Donatus? Vraag een vrijblijvende offerte aan.

Postbus 500, 5240 AM Rosmalen
info@donatus.nl www.donatus.nl
tel. 073 - 5221700

donatus

ook
Inventaris
beter verzekerd

Postbus 500, 5240 AM Rosmalen
info@donatus.nl www.donatus.nl
tel. 073 - 5221700

donatus

ook
Mooie ramen
beter verzekerd

Postbus 500, 5240 AM Rosmalen
info@donatus.nl www.donatus.nl
tel. 073 - 5221700

donatus

Minicatalogus

● Video

65 **Referaat Prof. Van Bruggen over 'De Nieuwe Bijbelvertaling'.** - Achtergrondinformatie en visie op de NBV.

67 **Werkcongres 'NBV'** - Door de Geref. Bijbelstudiebond i.s.m. Deputaten Bijbelvertaling. Diverse sprekers en een impressie van de workshops.

68 **Samen zingen in de kerk (deel 4)** - Compilatie van zang uit ZvK tv-kerkdiensten (GKV en CGK) opgenomen in 2002.

● CD

2332 **Meezingavond '90 gezangen'**
M.m.v. Gospelkoor Rejoice (Zuidhorn)

2333 **Bijbelstudieconferentie 'Woord Belicht'**
Ard van der Lugt : Het kader van bijbelstudie.
Aad Kamsteeg : Het belang van bijbelstudie.

2341 **Bidstond voorafgaande aan de opening van de Generale Synode van de GKV.**

Bestellen!

Bel: 038-42 70 448 of mail naar lpb@gbouw.nl.
Ook voor een volledige catalogus kunt u bellen,
of kijk op www.luisterpost.nl

Voor elkaar!

luisterpost | bralecah

Werken is géén kinderspel

Wie geeft haar toekomst?

Red een kind van

KINDERARBEID

Help al mee voor € 9,- of € 18,- per maand

Tel. 038 - 460 46 48

www.redeenkind.nl

Red een Kind helpt al meer dan 36 jaar kinderen in de derde wereld

George Stephensonstraat 11
8013 NL Zwolle
E-mail info@redeenkind.nl
GIRO 1599333

Het lied van de week
voor zondag 13 novem-
ber is gezang 115 uit het
Liedboek. Een bespre-
king daarvan heeft
gestaan in De Reforma-
tie van 7 oktober 2000,
jaargang 74 nr. 1

lied van de week